

C

541

UIT DE
INDISCHE GESCHIEDENIS

A T J È H

DOOR

P. J. CARMEJOOLE

LEERAAR AAN DE H.I.K. EN
GOUVERNEMENTS HOOFDAKTE-CURSUS
TE BANDOENG

BIJ J. B. WOLTERS
GRONINGEN — DEN HAAG — BATAVIA — 1931

081 643 950

BIBLIOTHEEK KITLV

0060 5111

WOORDENBOEKEN NIEUWE TALEN

ELK DEEL AFZONDERLIJK VERKRIJGBAAR

M. J. KOENEN—Dr. J. ENDEPOLS
**VERKLAREND HANDWOORDENBOEK DER
NEDERLANDSCHE TAAL**

ZESTIENDE DRUK

In één deel f 5,60

In zijn streven naar scherper omlijning der verschillende beteekenissen is Dr. Endepols
uittnemend geslaagd. *Weekblad M. O.*

K. R. GALLAS en C. R. C. HERCKENRATH
**I. FRANSCH-NEDERLANDSCH
II. NEDERLANDSCH-FRANSCH**

Twee deelen in twee banden f 7,50; elk deel afzonderlijk f 3,75
Dit Fransche Woordenboek geeft bij ieder woord de uitspraak phonetisch aan

De auteurs slaagden erin hier de goede eigenschappen van de woordenboeken van
Gallas en van Herckenrath in twee deelen, waarvoor dit boek in de plaats treedt,
te combineeren.

I. VAN GELDEREN en J. H. VAN BECKUM
**I. DUITSCH-NEDERLANDSCH
II. NEDERLANDSCH-DUITSCH**

ZEVENDE DRUK

Twee deelen in twee banden f 7,50; elk deel afzonderlijk f 3,75

Voor het gewone gebruik eenvoudig jé woordenboek! En op de hoogtel De
reclame, die voor dit woordenboek wordt gemaakt, is in alle opzichten gewettigd.
De Chr. Onderwijzer N. O. I.

K. TEN BRUGGENCATE—A. BROERS
**I. ENGELSCHE-NEDERLANDSCH
II. NEDERLANDSCH-ENGELSCHE**

ELFDE DRUK

Twee deelen in twee banden f 7,50; elk deel afzonderlijk f 3,75

Ik geloof stellig, dat de onbevooroordeelde gebruiker spoedig tot de overtuiging
zal komen, dat dit thans het beste Engelsch Woordenboek is, dat wij in ons land
bezitten. Jos. Pothast in het *Orgaan van de Ver. v. M. U. L. O.*

PRIJS DER 4 WOORDENBOEKEN NIEUWE TALEN, PER STEL BESTELD F 27,00

UITGAVEN VAN J. B. WOLTERS — GRONINGEN, DEN HAAG, BATAVIA

ATJÈH

UIT DE INDISCHE GESCHIEDENIS

HET TIJDPERK VAN 1830 TOT 1870
DOOR J. HAAN

ATJËH DOOR P. J. CARMEJOOLE

DE HINDOE-TIJD DOOR H. ULJÉE

BIJ J. B. WOLTERS' UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ N.V.
GRONINGEN — DEN HAAG — BATAVIA — 1931

Gang Scott 5

C
541

A T J È H

DOOR

P. J. CARMEJOOLE

LEERAAR AAN DE H.I.K. EN GOUVERNEMENTS
HOOFDAKTE-CURSUS TE BANDOENG

f 1,25

21/11 59

BIJ J. B. WOLTERS' UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ N.V.
GRONINGEN — DEN HAAG — BATAVIA — 1931

Gang Scott 5

BOEKDRUKKERIJ VAN J. B. WOLTERS

BIJ HET VERSCHIJNEN DER SERIE:
„UIT DE INDISCHE GESCHIEDENIS”.

Deze reeks van (voorloopig een viertal) werkjes is meer in het bijzonder bestemd voor Indische Hoofdakte-candidaten.

Bij de in December l.l. tusschen de Inspecteur W. L. O. en de opleiders voor de nieuwe Hoofdakte gehouden besprekingen werd n.l. als het eenstemmig oordeel der geschiedenisleeraren de wensch naar voren gebracht, dat de kandidaten, aan de hand van daartoe geschikte literatuur, een speciaal onderwerp uit de Indische Geschiedenis nader zouden bestudeeren.

Bij nadere overweging echter rezen verschillende moeilijkheden :

- 1e. De geschikte literatuur, zoo al aanwezig, is over verschillende werken verspreid.
- 2e. Vele van deze werken zijn slechts (en dan nog in een zeer beperkte hoeveelheid) in onze bibliotheken te raadplegen.
- 3e. Mag er van de meerderheid der kandidaten geëischt worden, dat zij uit deze verspreide en moeilijk te verkrijgen lectuur het voor hen noodige weten te vinden?

Dit alles in aanmerking genomen, besloten de opleiders, in overleg met de Inspectie W. L. O., verschillende onderwerpen uit de Indische Geschiedenis zoodanig te bewerken, dat de kandidaten een leidraad bij de bestudeering van het betrokken gedeelte gegeven werd. Het spreekt wel van zelf, dat niet volstaan kan worden met het zonder meer memoriseeren van de inhoud der op deze wijze in het leven geroepen werkjes: indien het hem eenigszins mogelijk is, neme de candidaat kennis van de aangehaalde literatuur, daarnaast roepe hij de voorlichting van zijn leeraar in.

Misschien ook kunnen de boekjes nog anderen van nut zijn; we denken hier in het bijzonder aan hen, die de Indische Geschiedenis op Mulo- of Lagere school onderwijzen moeten en zich nu omtrent een of meerdere onderwerpen eenigszins willen oriënteren.

Met op- en aanmerkingen van collega's zal gaarne rekening gehouden worden.

BATAVIA

BANDOENG Mei 1931.

SOERABAJA

DE BEWERKERS.

VOORBERICHT.

Schrijver van dit werkje heeft zich ten doel gesteld een „Leiddraad” te schrijven voor de bestudeering van een onderdeel der Geschiedenis van Nederlandsch-Indië. Hij hoopt daardoor de Hoofdakte-candidaten tegemoet te komen bij de moeilijkheden die zich voordoen bij de bestudeering van een speciaal onderwerp uit de Indische geschiedenis. Dat de inhoud van het boekje geworden is een stukje „locale” Geschiedenis zal geen insider verwonderen. Immers, de Geschiedenis van Nederlandsch-Indië, een gebied bevattende een conglomeraat van rassen en volken, verkeerend in een zeer verschillend stadium van politieke en maatschappelijke ontwikkeling, zal wel zeer moeilijk uit één algemeen gezichtspunt kunnen worden beschreven. Dat schrijver juist Atjèh heeft gekozen, vindt zijn oorzaak eensdeels in de sympathie bij hem gewekt, door het krachtdadig en volhardend verzet van het Atjèhsche volk, toen het meende z'n ervijand te bestrijden, anderdeels om aan te toonen, de oorzaken waardoor het eens zoo bloeiende Atjèhsche rijk ten prooi is gevallen aan een jammerlijke anarchie en voorts om duidelijk te maken het verschil tusschen het despotieke regiem tijdens het Atjèhsche Soeltanaat en het op moderne, Westersche Staatsmaximen berustende koloniale bestuur van Nederland.

In verband met het groot aantal examenvakken en dus de bescheiden hoeveelheid tijd, die door de candidaten aan elk der vakken kan worden besteed, heeft schrijver, waar hem zulks mogelijk was, de voornaamste bronnen gedeeltelijk geciteerd.

Hij heeft gemeend dit te mogen doen, daar er voor de kandidaten zelf nog voldoende zal zijn op te zoeken en te verwerken.

Voor welwillende op- en aanmerkingen van zijn collega's aan andere Hoofdakte-cursussen houdt schrijver zich ten zeerste aanbevolen.

BANDOENG, Mei 1931.

P. J. CARMEJOLE.

I N H O U D.

	Blz.
Inleiding	11
Literatuuropgave	13
LAND EN VOLK	15
ATJÈH ONDER „ZELFBESTUUR”	19
I. De periode van ± 1500—1824	19
a. De opkomst van het Rijk	19
b. Bloei van het Rijk	21
c. Begin van het verval	28
d. Voortgang van het verval	29
e. Maatschappelijke indeeling der bevolking	31
f. Staatkundige inrichting van het bestuur	31
g. De beteekenis van het Soeltanaat	36
h. De politiek van de Compagnie ten opzichte van Atjèh	39
i. Overzicht van het behandelde tijdvak	43
II. De periode van 1824—1857	44
a. Het Tractaat van Londen van 17 Maart 1824	44
b. Agressieve houding van Atjèh	48
c. Kort overzicht van het tijdvak 1824—1857	52
III. De periode van 1857—1873	54
a. Vrede en vriendschap met Atjèh	54
b. Het Sumatra-tractaat	57
c. Rechtvaardiging van de krijg	60
d. Kort overzicht van het tijdvak 1857—1873	61

	Blz.
ATJÈH ALS „WINGEWEST”	62
I. De Atjèh-oorlog (1873—1910)	62
<i>a.</i> De eerste expeditie onder Generaal J. H. R. Köhler (5—29 April 1873)	62
<i>b.</i> De tweede expeditie onder Generaal J. van Swieten, tot aan de inneming en bezetting van de Kraton (December 1873—Jan. 1874)	62
<i>c.</i> Het tijdperk van consolidatie onzer vestiging in Atjèh (April 1874—Juli 1878)	63
<i>d.</i> Het tijdperk van krachtige actie en verovering van geheel Groot-Atjèh (Juni 1878—Sept. 1879) . . .	64
<i>e.</i> Het tijdperk van civiel bestuur (A. Pruijs van der Hoeven, April 1881—Maart 1883; P. F. Laging Tobias, Maart 1883—Sept. 1884)	65
<i>f.</i> Het tijdperk van gestadige achteruitgang (1884— 1896)	67
<i>g.</i> Het tijdperk van krachtige actie en beëindiging van de Atjèh-oorlog (1896—1910)	70
II. Economische Staatkunde in Atjèh	72
Bijlage I. Tabel betreffende verliezen geleden in de Atjèh-oorlog	82
Bijlage II. De „Korte Verklaring”	83

INLEIDING.

Toen in 1893 Dr. SNOUCK HURGRONJE zijn werk „DE ATJÈHERS” publiceerde, zei hij daarin op p. 2:

„De geschiedenis van dit „rijk der drie zijden” en van de kuststaten en eilanden, die deszelfs onderhoorigheden vormden, moet nog geschreven worden. Europeesche bronnen, voornamelijk reisbeschrijvingen en archiefstukken, kunnen slechts fragmentarische gegevens opleveren; toch zou men die moeten verzamelen en als grondslag bezigen. Hetgeen in Maleische chronieken en in de Inlandsche mondelinge overlevering te vinden is, levert wel veel belangrijks op omtrent de denkwijze der auteurs en hunner tijdgenooten, maar als geschiedbronnen kunnen die verzamelingen van fabelachtige geslachtlijsten, legenden en opgesmukte verhalen eerst na een omslachtig filtreeringsproces dienst doen, mits men ze in verband kan brengen met meer solide gegevens.”

De historie van Atjèh is dus voor een goed deel in nevelen gehuld.

De bestaande historische overlevering vinden we in hoofdzaak juist samengevat op p. 60 vg. in 't werk van Prof. VETH: „ATCHIN EN ZIJN BETREKKINGEN TOT NEDERLAND”.

Het „omslachtig filtreeringsproces”, waarvan Dr. Snouck Hurgronje boven sprak, is kortelings door Raden HOESEIN DJAJADININGRAT beproefd, in de beantwoording eener academische prijsvraag, getiteld: „CRITISCH OVERZICHT VAN DE IN MALEISCHE WERKEN VERVATTE GEGEVENS OVER DE GESCHIEDENIS VAN HET SOELTANAAT VAN ATJÈH” en al moest „ook veel nog onopgehelderd blijven”, de schrijver kan zich gelukkig heeten, althans de grondslag te hebben gelegd voor een eventueel te ondernemen beschrijving van Atjèh's geschiedenis, waarbij dan ongetwijfeld een vruchtbaar gebruik ware te maken van wat door de ijverige navorscher LEUPE omtrent het leven en streven der Compagnie werd bijeengebracht.

Terecht merkt echter E. S. DE KLERCK in zijn uitstekend werk „DE ATJÈH-OORLOG” op, dat

„ook zonder een volledige kennis van Atjèh's verleden twee zaken scherp naar voren treden. Vooreerst, dat er steeds de kracht tot groote daden aanwezig was, doch dat alleen een machtige geest daaraan bezieling vermocht te geven, zoodat ze latent bleef bij gemis daarvan; en verder, dat in den loop der tijden een levendige haat tegen wat Hollander heette, zich diep in het volksdenken had geworteld.”

Juist de beteekenis dezer beide feiten zijn lange tijd aan de aandacht ontgaan of zijn onderschat, tot schade van de betrekkingen tusschen 't Indische Gouvernement en het Atjèh van de 19de eeuw.

LITERATUUROPGAVE DER AANGEHAALDE WERKEN.

1. Snouck Hurgronje, Dr. C. — De Atjèhers. Batavia en Leiden. 1893—1894.
2. Veth, Prof. P. J. — Atchin en zijn betrekkingen tot Nederland. 1873.
3. Djajadiningrat, Raden Hoesein. — Critisch overzicht van de in Maleische werken vervatte gegevens over de geschiedenis van het Soeltanaat van Atjèh.
4. Leupe, P. A. — Een Hollandsche juffer op bezoek bij de vorstin van Atjèh, Tadjoe' alum in 1644 (Eigen Haard, 1879).
5. Klerck, E. S. de — De Atjèh-Oorlog. Martinus Nijhoff. 's Gravenhage 1912.
6. Blink, Prof. Dr. H. — Opkomst en ontwikkeling van Sumatra als economisch-geographisch gebied. Mouton en Co. 's-Gravenhage 1926.
7. Jacobs, Dr. J. — Het familie- en kampongleven op Groot-Atjèh. 1894. 2 dln.
8. Langen, Van — Atjèhsch Westkust (Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap, Deel V, serie 2, 1888).
9. Schrieke, B. J. O. — Het boek van Bonang.
10. Cort verhaal van 't gene wedervaren is Frederick de Houtman tot Atchin. 1880.
11. Rouffaer, G. P. — De Hindoesche oorsprong van het negenvoudig Sultanszegel van Atjèh (Bijdr. v. h. Ind. Inst. 4. IX. 7e V. r. 5e deel, 1906).
12. Martin, Dr. R. — Die Inlandstämme der Malayischen Halbinsel.
13. Niemann, G. K. — Bloemlezing uit Maleische geschriften, 2 dln.
14. Kemp, P. H. van de — Raffles' Atjèh-overeenkomst van 1819. (Bijdr. tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië. 6e Volgreeks, Deel LI).
15. Kemp, P. H. van de — De geschiedenis van het Londensche Tractaat van 17 Maart 1824. (Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië. 7e Volgreeks, Deel II).
16. Langen, F. H. van — Atjèhsch staatsbestuur. (Bijdr. tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië. 5e Volgreeks, Deel II. 1888).

17. Day, Clive — The Dutch in Java. 1904.
18. Nota over de betrekkingen van Nederland tot Atsjin sinds 1824.
19. Officieele bescheiden betreffende het ontstaan van den oorlog tegen Atjèh in 1873. 1881.
20. Bluntschli, Dr. J. C. — Das moderne Völkerrecht der civilisirten Staaten. 1868.
21. Jeekel, L. J. P. J. — Het Sumatra-tractaat. Academisch Proefschrift. 1881.
22. Zimmerman, Dr. A. — Die Kolonialpolitik der Niederländer. 1903.
23. Beer Poortugael, J. C. C. den — Het Oorlogsrecht. 1872.
24. Kielstra, E. B. — Beschrijving van den Atjèh-oorlog, een op officieele bescheiden berustend uitvoerig relaas van de gebeurtenissen tusschen 1873 en 1881. 3 dln.
25. Herfkens, J. W. F. — Oost-Indische krijgsgeschiedenis. De Atjeh-oorlog van 1873—1896.
26. Pabst, J. C. — Oost-Indische krijgsgeschiedenis X. Overzicht van de krijgsverrichtingen in Groot-Atjèh van 1873—1899.
27. Hotz, G. D. E. J. — No. 621. Oost-Indische krijgsgeschiedenis. Beknopt geschiedkundig overzicht van den Atjèh-oorlog.
28. Kreemer, J. — Atjèh. Leiden 1922.
29. Laging Tobias, P. F. — Het Herstel van het Sultanaat in Atjèh. Indische Gids 1886, bldz. 1722.
30. Scherer, G. A. — Hoe moet Atjèh gepacificeerd worden?
31. Pabst, J. C. — Oost-Indische krijgsgeschiedenis, deel VII. Overzicht van de krijgsverrichtingen in Groot-Atjèh van en met den afval van T. Djoehan.
32. Heutsz, J. B. van — De onderwerping van Atjèh (Ind. Mil. Tijdschrift, jaargang 1892—1893).
33. Kempees, J. C. J. — De tocht van Overste Van Daalen door de Gajo-, Alas- en Bataklanden. Amsterdam 1905.
34. Langhout, Joh. — Vijftig jaren economische staatkunde in Atjèh. W. P. van Stockum en Zoon. Den Haag 1923.
35. Broersma, Dr. R. — Atjèh als land voor handel en bedrijf. Cohen. Utrecht 1925.
36. Te Lintum, Dr. C. — Nederland en de Indiën.

LAND EN VOLK.

Atjèh heeft een oppervlakte van $\pm 51000 \text{ km}^2$, wat overeenkomt met $\pm 1,6 \times$ de oppervlakte van Nederland. Volgens de statistiek van de hoofdgroepen van de inheemsche bevolking van Ned.-Indië waren er in 1931 rond 890.000 Atjèhers.

Het N.W. deel heet Groot-Atjèh.

In het N.W. van Sumatra splitst zich het bergland in twee takken, die het lengtedal der Atjèh-rivier insluiten en welke als laatste uitloopers der parallele ketens van de Barisan beschouwd kunnen worden. Het bergland van Sumatra eindigt door genoemde ketens in twee hoekpunten, in Pedropunt in 't Oosten en Atjèhhoofd en Koningspunt in 't Westen. Tusschen deze hooge hoeksteen ligt de moerassige lage kust van Groot-Atjèh.

Groot-Atjèh telt 3 provincies, sagi's geheeten, waarvan er twee, die der XXV en XXVI Moekims, het geheele westelijk deel beslaan en de derde, die der XXII Moekims, de z.g. bovenlanden inneemt. Groot-Atjèh was sedert eeuwen het politieke centrum en het meest bevolkte en rijkste deel van Atjèh. De zetel van de Soeltan was gevestigd in de havenplaats Atjèh (Koeta Radja).

De volksoverlevering noemt als oorspronkelijke bevolking de „orëng Mantir". Of dit juist is en of deze Mantirs tot dezelfde stam behooren als de Mantra's, die een deel van Malaka bewonen, moet opgelost worden door de vergelijkende Maleisch-Polynesische taalstudie.

Van de oorsprong van 't Atjèhsche volk is met stelligheid niets te zeggen. Er bestaan dienaangaande tal van gissingen,

waaronder hoogst ongerijmde. Het meest aannemelijk is, dat men te doen heeft met een sterk gemengde bevolking.

De Mantirs zouden volgens de overlevering verdrongen zijn door de Bataks. Dit Mantir-Bataksche rijk kwam onder de Hindoe's. De Atjèhsche overlevering spreekt van een Hindoe-vorst Rawana, die te Indrapoeri zetelde.

De tweede groote sociale omwenteling had plaats in de eerste helft der 13de eeuw, toen de Islâm in N. Sumatra werd gepredikt. De eerste prediker was een zekere Sjech Ismaël uit Mekka.

De afkeer van werken, de Atjèher eigen, heeft er toe geleid, dat door alle tijden heen Niassers en Bataks als slaven werden ingevoerd.

Wanneer men oudere schrijvers over het karakter van de Atjèher leest, dan komt de slotsom, welke men voor zichzelf maakt, hierop neer, dat aan het volk alle menschelijke eigenschappen worden toegekend, alleen geen goede!

Slechts een rustige, zeer langdurige en bovenal hoogst objectieve waarneming, een geheel in en met het volk meeleven vermag tot rechtvaardig oordeelen in staat stellen.

De gelegenheid daartoe zal eerst dan gekomen zijn, wanneer het Atjèhsche volk in al zijn geledingen zich geheel met de Nederlandsche overheersching heeft verzoend. Vóór dien moet elk oordeel, dat verder gaat dan het vermelden der saillante eigenschappen alleen, als praematuur met voorbehoud worden aanvaard.

Dr. SNOUCK HURGRONJE noemt in zijn werk eenige trekken, maar geeft geen afgerond geheel.

Dr. J. JACOBS erkent bij voorbaat de onvolledigheid van zijn schets en besluit zijn meening aldus:

„De Atjèher bezit in hoofdzaak de deugden en ondeugden van het Polynesische ras en staat in geen enkel opzicht lager en wat zijn ontwikkeling en wat zijn karaktervorming aangaat, dan ieder zijner rasgenooten.”

De heer VAN LANGEN, die als hoofdambtenaar lang in Atjèh vertoefde en, wat meer zegt, van groote belangstelling in land en volk blijk heeft gegeven, zegt van de Atjèhers der Westkust:

„Daar waar de bevolking overheerschend of uitsluitend Atjèhsch is, heeft het Atjèhsche volkskarakter de overhand behouden en treft men de bekende karaktertrekken aan van groote onafhankelijkheidszin, hooghartigheid, hardheid en bloeddorst. De dubbelhartigheid, trouweloosheid, sluwheid en listigheid der Atjèhers zijn spreekwoordelijk geworden. Zij zijn uiterst gevoelig voor beledigingen, die zij altijd trachten te wreken. Het kwaadspreken en lasteren is bij hen een tweede natuur geworden, vandaar dat zij elkander niet vertrouwen en niemand hen vertrouwt. Zelden tasten zij hun vijand openlijk aan, doch steeds onverhoeds. Zoodra zij zich echter niet meer aan het gevecht kunnen onttrekken strijden zij onverschrokken en met groote doodsverachting. Zij erkennen zelf, dat zij hun tegenstanders bespringen evenals een tijger zijn prooi. Zij zoeken daarom steeds hun kracht in de guerilla-oorlog en vermijden gevechten in het open veld. Daarentegen zijn zij spaarzaam, zuinig bij het gierige af, vatbaar voor verstandelijke ontwikkeling, scherpzinnig en goede huisvaders. Wat men vermeld vindt omtrent de zedeloosheid der Atjèhers is zeer overdreven en slaat meer op de rijken en aanzienlijken dan op den gewonen Atjèher.”

Tot zoover de opinie van de heer Van Langen.

Wanneer men echter de eigenschappen van een volk wil vermelden, behoort men ook rekening te houden met de factoren, welke tot haar vorming hebben kunnen bijdragen. In dit opzicht valt op drieërlei invloeden te letten.

1e. De Atjèher heeft zijn godsdienst van buiten ontvangen.

Dr. SNOUCK HURGRONJE zegt daarover:

„Van de eigenschappen, die de Islâm aankweekt of begunstigt, zijn er, die de Europeanen deugden, andere, die hij ondeugden zal noemen. De laatste hebben over de Atjèhers zeker meer macht verkregen dan de eerste; maar met dit verschijnsel staan zij niet alleen onder de Islâmiëten, en staat de Islâm niet alleen onder de godsdiensten.”

Verder merkt hij op, dat

„de diep in de leer van den Islâm wortelende voorliefde voor den godsdienst-krijg den Atjèhers in hooger mate eigen is dan den meesten hunner geloofsgenooten elders. Bij hen is de haat jegens of voor het minst verachting van alle niet-Mohammedanen nog in de volste kracht.”

En juist die verplichting tot het voeren van de heilige oorlog past zich zoo goed aan bij de vóór-Mohammedaansche strijd-lustige en roofzuchtige gewoonten.

2e. Ongetwijfeld heeft de onveiligheid in Atjèh het onderling wantrouwen en eigenschappen als listigheid nog versterkt.

3e. Het handelsverkeer met andere Oosterlingen en zeker niet minder ook dat met Westerlingen zal aan de moraliteit niet ten goede zijn gekomen, terwijl de tallooze oorlogen door Atjèh gevoerd ook niet veredelend op de volksziel zullen hebben gewerkt.

De voortbrengselen des lands zijn voornamelijk peper, rijst, pinang- en kokosnoten; de veestapel was in Groot-Atjèh vóór onze komst aanzienlijk, doch schijnt later, zoowel door de oorlog als door runderpest, zeer verminderd te zijn. Het land is rijk aan mineralen, waaronder goud en koper, steenkolen en petroleum.

Prof. Dr. H. BLINK zegt in zijn „OPKOMST EN ONTWIKKELING VAN SUMATRA ALS ECONOMISCH-GEOGRAPHISCH GEBIED”:

„De Atjèhers kenmerken zich over 't geheel door een helder verstand, maar hebben, en dit is wel opmerkelijk met het oog op hun geschiedenis, weinig aanleg voor den handel. Daarin legt de Atjèher het af tegen de Oosterlingen, en het schijnt, dat die er ook vroeger den handel meest tot stand brachten.”

De Atjèher is weinig betrouwbaar, vooral in geld- en handelszaken. De vroeger door 't Gouvernement aan de bevolking op lange termijn verstrekte renteloze voorschotten, om hen aan bedrijfskapitaal te helpen, zijn zelden terugbetaald en de Atjèhsche Handelsbank, die voorschotten verleende voor de exploitatie van pepertuinen, verloor daardoor veel.

ATJÈH ONDER „ZELFBESTUUR”.

I. DE PERIODE VAN ± 1500—1824.

Wat van de geschiedenis van Atjèh bekend is, reikt voor-
zoover daaraan historische waarde kan worden gehecht, niet
verder dan omstreeks 1500. Wel zijn er kronieken die ons verder
terugvoeren, maar hun berichten dragen een legendarisch
karakter. Ook zijn ze voor ons van minder belang, daar Atjèh,
waaronder we slechts te verstaan hebben de havenplaats van
die naam, het huidige **Koeta Radja**, eerst beteekenis heeft
gekregen, toen de Portugeezen het leerden kennen.

A. DE OPKOMST VAN HET RIJK.

Atjèh was vóór de komst der **Portugeezen in 1509** ter Noord-
kust van Sumatra nog een staatje van weinig beteekenis. Aan
het ontstaan van 't rijk Atjèh is voorafgegaan de bloei van
de kuststaten ter Oostkust, allereerst het vermaarde **Soematra
Pasè** met Soematra als hoofdplaats, dat in de 13e eeuw ontstaan
zou zijn. Sinds **J. P. Moquette** de grafsteen van de eerste Moham-
medaansche vorsten met toelichting heeft gepubliceerd, mag
als vaststaand worden aangenomen, dat dit rijkje waarschijnlijk
eerst kort voor de dood van **Malik al-Çalih** (1297) gesticht is.¹⁾

Ter Noordkust bestond het staatje **Pidië** (Pedir), dat de
geheele Noordkust met haar achterland omvatte en van Pasè
afhankelijk was, terwijl **Atjèh** op zijn beurt een leenroerigheid
van Pidië was.

¹⁾ Zie ook: B. J. O. SCHRIEKE: „HET BOEK VAN BONANG”, p. 2 vg.

De eerste Soeltan van Atjèh was **Ali Moghajat Schah**, wiens regeering een aanvang nam in 't jaar 913 der Hedjra (1507). Hij was het, die het voorbeeld gaf tot het aannemen van het Mohammedanisme, welk voorbeeld door zijn onderdanen werd gevolgd. Hij stierf in 1522 en werd opgevolgd door zijn zoon **Soeltan Tsalahoe'd-din** (1522—1530). Deze wordt bij de Portugeezen **Ibrahim** genoemd.

Bij de komst der Portugeezen — sedert 1511 te **Malaka** gevestigd — was Atjèh nog een vazalstaat van Pidië. Terwille van hun **monopoliepolitiek**, vooral terwille van de peper en de zijde, trachtten de Portugeezen overal waar zij invloed hadden, de vrije handel te verhinderen, zoo ook in Pasè. Het gevolg was, dat de handel zich verplaatste naar Atjèh. Om een einde te maken aan de concurrentie van Atjèh deed in 1521 een Portugeesche vloot van 5 schepen een aanval op Atjèh. De aanval mislukte en veel krijgsvoorraad viel de Atjèhers in handen. **Ibrahim**, de Soeltan van Atjèh (1522—1530), was een krachtige persoonlijkheid, die zijn land van de suprematie van Pidië wist te bevrijden en tot aanzien te brengen. Met gebruikmaking van de krijgsvoorraad op de Portugeezen buitgemaakt, overwon hij zijn leenheer (1524). Door list wist hij de vorst van Pasè over te halen, diens reeds verslagen bondgenoot van Pidië te hulp te snellen. Ibrahim versloeg ook hem, voegde Pasè bij zijn gebied en verdreef de Portugeezen, die daar een versterkte factorij bezaten (1524). Reeds in 1520 had hij het op de Westkust gelegen rijk **Daja** ingelijfd. In later jaren voerde hij oorlog tegen **Aroe**, een machtig Bataksch rijk, dat zich van Atjèh tot aan de Rokanrivier uitstreckte.

De macht van Atjèh was voorgoed gevestigd; ook onder de volgende Soeltans zou dit feit de vreemdelingen veel schade berokkenen.

B. BLOEI VAN HET RIJK.

De regeering van **Soeltan Sajjid al-Moekammal** (1530—1557) dient vermeld, omdat hij een verbond met **Turkije** sloot om de Portugeezen des te beter te kunnen bestrijden. Aanvallen op Malaka ondernomen in 1537 en 1547, hadden echter geen succes.

In 1567 beklom Soeltan **Alaoe'd-din Peirah**, meer bekend onder de naam van **Mantsoer Schah**, de troon. Hij was een vorst, die door zijn groote daden de roem van Atjèh verhoogde. Ook hij voerde „groote politiek” en trad toe tot het verbond, dat eenige vorsten uit **Hindostan** hadden gesloten met het doel, de Portugeezen te verdrijven. Door dit verbond nam hij de verplichting op zich een aanval te ondernemen op Malaka. De aanval had echter geen succes. Te vermelden valt, dat er op de vloot die de aanval ondernam een hulpbende was van 400 man Turksche troepen.

Ook sloot hij een verbond met de vorstin van **Djapara** tegen de Portugeezen. Hij werd in 1585 vermoord door de bevelhebber zijner strijdmacht, die zich in 1588 op de troon plaatste en bekend is onder de titel van **Alaoe'd-din Schah**. Zijn regeering is voor ons merkwaardig omdat tijdens zijn bewind de eerste **Nederlanders** Atjèh bezochten.

In 1599 kwamen namelijk de gebroeders **Cornelis** en **Frederik de Houtman** — in dienst van de Zeeuwsche reeder Balthazar de Moucheron — met twee schepen voor Atjèh ten anker. Het ongeluk wilde, dat juist in die tijd de verhouding van Atjèh tot de Portugeezen beter was dan te voren. Dit werkte ongunstig op de ontvangst der Nederlanders, met het bekende gevolg, dat Cornelis verraderlijk vermoord en Frederik, die tijdens de overval aan wal vertoefde, gevangen genomen werd. Toen een poging om de gevangenen los te koopen mislukte,

besloten de gezagvoerders der beide schepen de terugreis naar Middelburg te aanvaarden.¹⁾

In November 1600 trachtte **Paulus van Caerden**, een tochtgenoot van **Pieter Both**, het bevel voerende over twee schepen van de Brabantsche Compagnie, ter reede van Atjèh betrekkingen aan te knopen. Hij slaagde er aanvankelijk in een handelsverdrag te sluiten, maar toen de goede gevoelens van Atjèh, op aanstoken der Portugeezen, weer keerden, liet hij onverwacht uit alle schepen, die op de reede lagen, de peper lichten, om zich schadeloos te stellen voor de verleende voorshotten en aanvaardde in 1601 de terugreis.

Doordat de goede verstandhouding tusschen Portugeezen en Atjèhers niet bleef voortbestaan, namen de zaken voor de Nederlanders een gunstige keer, zoodat, toen in hetzelfde jaar 1601 de kooplieden **Gerard le Roy** en **Laurens Bicker** met een paar Zeeuwsche schepen, een deel van een Middelburgsch eskader, te Atjèh kwamen met de last om namens **Maurits** geschenken en een brief²⁾ aan de Soeltan te overhandigen, zij goed werden ontvangen en toestemming verkregen tot het oprichten van een factorij.

Met de thuisvarende Zeeuwsche schepen werd een gezantschap van twee Atjèhsche grooten naar Prins Maurits gezonden, om het verbond van vriendschap met hem te bekrachtigen. Een dezer gezanten, Ab-doe'l-Zamet, stierf kort na zijn aankomst te Middelburg, waar hij op kosten van de O.-I. Comp. begraven en met een Latijnsch grafschrift vereerd werd. De ander, Sri Mohammed, volbracht zijn zending en bezocht de Prins in het belegeringskamp voor Grave, reikte hem eenige kostbare ge-

¹⁾ Zie over het verblijf van Frederik de Houtman te Atjèh: „CORT VERHAEL VAN 'T GENE WEDERVAREN IS FREDERIK DE HOUTMAN TOT ATCHIN”.

²⁾ Zie de vertaling van deze brief in „TIJDSCHR. BAT. GEN.”, dl. 25, p. 162 vg.

schenken over, bezocht onderscheidene Hollandsche steden en keerde zeer voldaan over de ontvangst naar zijn land terug.

Ongeveer gelijktijdig met de Hollanders kwamen ook Fransche en Engelsche kooplieden voor het eerst in Atjèh.

De machtigste van alle Atjèhsche Soeltans is geweest **Iskandar Moeda** (1607—1636), na zijn dood ook **Marhoem Meukota Alam** (Wijlen de Kroon der Wereld) genoemd.

Met Iskandar Moeda brak voor Atjèh de periode van de grootste bloei aan. Uitermate begaafd, kenmerkte deze vorst zich ook door de zwartste ondeugden. Met een ontembare eerezucht beziel, wierp hij zijn blikken ver over de grenzen van zijn rijk. Van 1612 tot 1625 zien we hem schier ónophoudelijk in oorlog. **Aroe** werd in 1612 weer geannexeerd; in 1613 werd **Djohor** verwoest en de Soeltan van dat land met een 20-tal Hollanders, wier factorij vernield was, naar Atjèh gevoerd. Waarschijnlijk onder belofte voortaan de Portugeezen te helpen bestrijden, werden de Djohorsche grooten spoedig weder in vrijheid gesteld, maar toen de verwachte hulp achterwege bleef, rustte Iskandar in 1615 een Atjèhsche armada uit — 300 schepen, waaronder een honderdtal galeien, met ruim 40.000 koppen bemand — en zette daarmee koers naar het Maleische schiereiland. Djohor werd andermaal met de grond gelijkgemaakt, de vorst wederom krijgsgevangen genomen. Daarna moest de Portugees het ontgelden, doch met deze ging het Iskandar minder voorspoedig; na een onbeslist gebleven zeegevecht moest hij onder de Sumatra-kust de wijk nemen. In Atjèh teruggekeerd, deed Iskandar de Soeltan van Djohor ombrengen, maar diens broeder schonk hij 't leven, om hem later met de hand van een zijner dochters te begiftigen en zelfs in 't bezit van Djohors troon te stellen. Toen de begenadigde vorst eenmaal in zijn rijk was teruggekeerd, verstootte hij echter zijn Atjèhsche ega en zond haar naar zijn schoonvader terug. Opnieuw ontbrandde de oorlog

tusschen beide rijken; **Lingga**, waarheen de Djohorsche bestuurszetel was overgebracht, onderging hetzelfde lot als aan de voormalige hofstad ten deel was gevallen.

Pahang, Kèdah en **Perak**, drie rijkjes op Malaka, waren reeds in de jaren 1618 en 1619 door Iskandar vermeersterd, doch Atjèhs gezag schijnt in Pahang niet blijvend te zijn geweest, want we zien dit in 1629 deelnemen aan de bestrijding eener groote expeditionnaire macht, door Atjèh onder de befaamde **Laksamana** (d. i. vlootvoogd) tegen het Portugeesche bolwerk op het schiereiland uitgerust. Het benarde Malaka kon nog intijds worden ontzet door te hulp gezonden troepen, bijgestaan door benden van Djohor en het bereids genoemde Pahang.

De geweldige expeditiën, door Iskandar Moeda bij herhaling uitgerust, getuigen onmiskenbaar van de groote machtsontwikkeling, waartoe hij zich in staat heeft gezien, van het uitgebreide gezag dus ook, dat hij in de gansche vallei en het aangrenzende Pidië moet hebben uitgeoefend.

Inderdaad moeten destijds de pracht en het aanzien van 's havenkonings hofhouding aan het wonderbaarlijke hebben gegrensd. **Beaulieu**, commandant van een Fransch eskader, dat in 1621 Atjèh bezocht, vermeldt, dat alleen de Atjèhvallei reeds bij eerste oproep 40.000 strijdbare mannen kon leveren; dat een sterke lijfwacht bij voortduring onmiddellijk beschikbaar was, dat de vorstelijke **dalam** (verblijf) door een amazonenkorps dag en nacht werd bewaakt; dat honderden olifanten, een paar duizend vuurmonden en een krachtige oorlogsvloot de kern vormden van de krijgsmacht en dat de staat door de Soeltan gevoerd in alle opzichten vorstelijk was. Driehonderd goudsmeden waren geregeld in dienst, het getal eunuchen bedroeg bijna dubbel zooveel. Zoo groot was de overdaad, dat de deuren in het paleis met edele metalen waren beslagen.

CROOCK, een commissaris der Compagnie, die in 1639 een bezoek bracht aan de Soeltan, betuigde verstomd te hebben gestaan van de weelde, waarin men ten hove baadde.

„Het scheen alsof men in de zon keek, zoo glinsterde alles van diamanten en andere zeldzame steenen. De troon werd geschat op veertig bharen ¹⁾ zwaarte aan goud en was met de zeldzame diamanten en andere gesteenten, volgens 't zeggen van den soeltan, negentig maal honderdduizend guldens waard.”

Op een andere plaats zegt CROOCK:

„Op dit instant liet de sultan mij soo uytermaeten waerdige en meenichte van allerhande schoone stucken sien — juweelen en diamanten — dat men schier beschaemt soude wesen 't selve te seggen; ende beroemde sich, dat soo ick machtich ware twee etmalen achter den anderen te sitten, mij gestadich veranderingen van costelycke stucken soude thoonen, en zoo was alles naar advenant.”

De bron van deze fabelachtige weelde was de peperhandel, waarvan de Soeltan het monopolie had, dat hij tot geen prijs wilde opgeven.

Vandaar dat op de Westkust van het rijk, hetwelk zich toen tot ver beneden Padang uitstreckte, op 's vorsten last tal van pepertuinen werden vernield (hongitochten!), met geen ander doel dan om te voorkomen, dat de Europeanen dáár lading zouden innemen in plaats van te Atjèh. Het gevaar, dat Iskandar van te veel belangstelling der Europeanen duchtte, deed hem de Nederlandsche en Engelsche factorijen te Priaman, Tikoe en Padang opruimen, terwijl hij door veelvuldige verplaatsing zijner wakils (stedehouders) aan de kust een te innige verstandhouding met de winstnajagende Westerlingen trachtte te voorkomen.

Toch heeft men zich bij dit alles te wachten voor een al te mooie voorstelling, daar ook in dit z.g. „bloeitijdperk van Atjèh's grootheid” van een ordelijke staatsinrichting geen sprake was. Al die grootheid, waarvan de Europeesche reizigers met zekere

¹⁾ Één bhaar = drie pikols = 375 Amsterd. ponden.

voorliefde, en niet vrij van overdrijving, zoo hoog opgaven, bepaalde zich alleen tot het uiterlijke. „Beziet men dan ook dien luister op den keper” — zoo schreef Dr. SNOUCK HURGRONJE in „DE ATJÈHERS” dl. I, p. 4, 8 vg., 88, 126, 132, 138 enz. — „dan neemt men wel uitbreiding naar buiten waar, vermeerdering van heerschappij over havens (de zetels van relatieve beschaving en rijkdom in alle Maleische landen) en daardoor vermeerdering van rijkdom, die tot glansrijke organisatie van het hof aanleiding geven, maar geen ernstig streven naar den opbouw van solide inzettingen, die dynastieke omwentelingen overleven.”

In de **Inlandsche berichten** over Iskandar Moeda wordt niets dan goeds gezegd; zij zwijgen van zijn wreedheid en bloeddorst, waarvan **Valentijn** en andere Europ. schrijvers zulke akelige tafereelen ophangen en gewagen er niet van, dat het geheele rijk werd uitgeput en ontvolkt door zijn oorlogen, onderdrukking en afpersingen.¹⁾

Zijn pogingen om zijn land weder te bevolken, door groote scharen uit de overwonnen landen derwaarts te brengen mislukten, omdat voor hun onderhoud geen zorg werd gedragen, zoodat ze van honger en gebrek omkwamen.

Onder de Soeltans, aan wie men gewoon is al wat gewoonterecht is geworden (**adat poteu meureuhōm = adat der overleden Majesteiten**) en allerlei **sarakata's = vorstenedicten** toe te schrijven, neemt Iskandar Moeda een eerste plaats in. Zoo wordt door de overlevering aan hem toegeschreven een stel voorschriften omtrent de bestuursregeling, het hofceremonieel en de handel, bekend onder de naam van **Adat Meukoeta Alam**.

Verder zou hij de invoerder zijn geweest van de z.g. **tjab sikoereuëng**, d. i. het negenvoudig zegel als rijksstempel.²⁾

In 1636 om het leven gebracht, waarschijnlijk door vergif,

¹⁾ Zie P. J. VETH: „ATCHIN”, p. 75; ook Dr. HOESEIN, p. 181.

²⁾ Volgens G. P. ROUFFAER in „BIJDR. T., L. EN VK.”, dl. 59, p. 349 vg. is dit een rechtstreekse navolging geweest van het voorbeeld der eerste Groot-Mogols in Hindostan.

werd Iskandar Moeda opgevolgd door zijn schoonzoon **Soeltan Iskandar Thānī** (d. i. de Tweede), 1636—1641, een zoon van de in 1618 gevankelijk naar Atjèh gevoerde vorst van Pahang. Bij zijn troonsbestijging kreeg hij nog de naam van **Soeltan Moeghab**.

De belangrijkste gebeurtenis tijdens zijn kortstondige, doch zegenrijke regeering was **de val van Malaka** 1641, dat door de Hollanders, onder **Caertekoe** en **Lamotius**, met slechts zwakke steun van Djohor, op de Portugeezen werd veroverd. Hiermede liep de staatkundige rol der Portugeezen, althans in het Westen van de Archipel, ten einde. „Die ganze Zeit der portugiesischen Herrschaft auf Malacca war von Kriegen und Kämpfen erfüllt,” zegt Dr. R. MARTIN en met recht, want de plaats had in de 130 jaren sedert haar stichting verlopen niet minder dan 25 belegeringen het hoofd geboden, waarvan 14 door de Atjèhers alleen.

Toch werd de mare van des ervvijands nederlaag in Atjèh met gemengde gevoelens vernomen. Men begreep er het gevaar, dat schuilde in de zege der Nederlanders, en de Soeltan, die nog in 1639 Croock, de commissaris der Comp., allerminzaamst ontvangen had, betoonde zich nu opeens uiterst welwillend jegens de Portugees. Te Batavia duchtte men reeds „ergere dingen”, toen „door Gods betere beschikking”, Iskandar Thānī de 15e Februari 1641 de geest gaf.

Hoe weldadig zijn vreedzaam bestuur na het van oorlogen vervulde voorgaande tijdperk voor het uitgeputte Atjèh schijnt te zijn geweest, moge blijken uit de woorden der kroniek:

„Te dien tijde waren de menschen gelijk planten die aan een verschroeiende hitte zijn blootgesteld. Maar onder de schaduw zijner heerschappij begonnen zij te geuren en door den milden regen zijner gunst werden zij verkwikt. De vreugde hunner harten was als bloemen, die, bij het aanbreken van den dag door regendroppelen besproeid, zich openen en haren geur naar alle zijden verspreiden. En er waaide een wind van voorspoed en er straalde een zon van heerlijkheid, en het rijk van zijn geluk stond opgericht en de banieren van zijn voorspoed

wapperden, en de roem zijner rechtvaardigheid en zijner voortreffelijke eigenschappen verbreidde zich naar alle landen. En er kwamen tal van schepen, ieder uit zijn eigen land, en de haven van het huis des vredes (de gewone eere naam der stad Atjèh) was druk bezocht, en de levensmiddelen waren overvloedig en alle menschen verheugden zich in vrede en veiligheid."

In de bloeitijd van Atjèh veroorloofde de weelde aan 't hof niet zelden, dat vreemde geleerden uit Indië, Syrië en Egypte zich in Atjèh vestigden. Daar bewerkten ze voor de Atjèhsche Soeltans eenige nog altijd gewaardeerde werken in de Maleische taal. Daartoe behooren o. a. het in 1892 te Mekka gedrukte Maleische figh-boek **Çirāt al-moestaqīm** van **Rānirī**, een Indisch geleerde uit Goedjrat. Dezelfde droeg in 1637 een encyclopaedisch werk **Boestān-as-Salātīn** (d. i. Lusthof der Vorsten) op aan de toenmalige Soeltan Iskandar Thānī¹⁾, welk werk belangrijke en betrouwbare gegevens bevat omtrent de geschiedenis van Atjèh over het tijdvak ± 1600—± 1680.

C. BEGIN VAN HET VERVAL (1641—1699).

Iskandar Thānī werd opgevolgd door zijn weduwe, dochter van Iskandar Moeda.²⁾

Met haar zijn we in de geschiedenis van Atjèh gekomen tot het 58-jarige tijdperk der vier achtereenvolgende vrouwenregeeringen: 1641—1699.

Kan men de jaren van ongeveer 1500—1550 het tijdperk van opkomst en die van 1550—1650 de gulden eeuw van Atjèh noemen, met het op de troon komen eener vrouw begon het verval.

Het territorium van Atjèh ging meer en meer aan uitgestrektheid verliezen; hierdoor werd het rijk tot zijn oude grenzen teruggebracht.

¹⁾ Vgl. G. K. NIEMANN: „BLOEMLEZING UIT MALEISCHE GESCHRIFTEN", 2e dl.

²⁾ Vgl. over de aanleiding tot de keuze dezer vorstin P. J. VETH: „ATCHIN", p. 77 vg. en over de betekenis der Atjèhsche vrouwenregeering van Mohammedaansch standpunt bekeken ook: „DE ATJÈHERS", dl. II, p. 364 en 370.

De bezittingen buiten Sumatra, zooals Pahang en ook die op het eiland zelf, moesten successievelijk worden prijsgegeven.

Door bemiddeling van de Nederlanders, werd er in 1641 vrede gesloten tusschen Atjèh en Djohor.

Atjèh trok zich terug van het Maleische schiereiland, behalve van Perak. Daar er over het in 1659 tusschen Atjèh en de Comp. gesloten verdrag van alleenhandel oneenigheid ontstond, sloot de Compagnie met de hoofden ter Westkust het „**Painansche tractaat**”, wat tengevolge had, dat, voor men tien jaren verder was, de Atjèhers tot Baros waren teruggedrongen. Op het verlies van de Westkust volgde de afscheiding van **Deli** in 1669, waardoor het Atjèhsche rijk ook in het oosten tot zijn oude grenzen was teruggebracht.

Toen in 1688 de troon weer onbezet was, kwam er een vierde en laatste maal een vrouw aan het bewind, echter niet met algemeen goedvinden; sommigen hadden een koning willen aanstellen. Nochtans werd in de gedane keuze berust, al bleek de drang tot terugkeer naar het oude steeds sterker. Dat het hiertoe niet zoo heel spoedig is gekomen, moet worden toegeschreven aan de onderlinge naijver der partijen, wier invloed op het bestuur zoo groot was, dat zekere **De Roy**, die in 1691 Atjèh bezocht, „het regeeringsstelsel eerder een republiek dan een koningschap zou willen noemen.”

D. VOORTGANG VAN HET VERVAL.

Na de in 1699 voorgoed afgeschafte vrouwenregering werd een **Sajjid**, die zich in een sterke aanhang mocht verheugen, tot vorst uitgeroepen. Het oude soeltanaat was nu hersteld, maar herstel der oude kracht werd er niet mede bereikt. Immers de Soeltan moest zoowel zijn aanhangers als de oppositie naar de oogen zien en het valt dan ook niet te verwonderen, dat onder

zulke omstandigheden tusschen 1699 en 1703 niet minder dan vier troonswisselingen plaats vonden. In 1726 beleefde men het zelfs, dat in Atjèh **twee Soeltans tegelijk** de scepter zwaaiden.

Geen wonder dus, dat in Atjèh een onafgebroken reeks van dynastieke oorlogen gevoerd werd, waarvan het eentonig verhaal alle aantrekkelijkheid mist.

Gaat men de namen der verschillende Soeltans na, die gedurende de 18e eeuw de Atjèhsche troon hebben bezet, dan blijkt hoe **on-Atjèsch** het soeltanaat eigenlijk was. Deels waren zij Maleiers, deels Arabieren, deels van Boegineesche oorsprong. Uit allerlei treft het, hoe weinig hecht het fundament was, waarop het soeltanaat rustte. In de politieke huishouding der Atjèhers kon de Soeltan zonder bezwaar worden gemist.

Soeltan Alā ad-dīn Djauhar al-ālam Sjah kreeg een machtige politieke partij tegen zich, die hem van de troon vervallen verklaarde, zoodat hij in 1805 naar Pidië moest uitwijken. De tegenpartij droeg nu de regeering op aan **Sajjid Abd allāh**, zoon van een rijk Arabisch koopman te Poelau Pinang, met de titel van **Sjarif Saif al-ālam**. Van nu af begon een langdurige strijd tusschen de beide mededingers naar de troon, totdat in 1818 de Engelschen zich met de aangelegenheden van Atjèh bemoeiden, uit vrees voor de uitbreiding van de Nederlandsche invloed na het herstel van het Nederlandsch gezag in Indië.

Zij kozen de partij van Soeltan Djauhar en sloten in 1819 met hem een overeenkomst, **waarbij zij het recht bedongen om zich te Atjèh te vestigen met uitsluiting van alle andere natiën.**¹⁾

Van veel beteekenis is de overeenkomst echter niet geweest, daar zij reeds vijf jaren later verviel door het Londensch Tractaat

¹⁾ Zie E. S. DE KLERCK: „DE ATJÈH-OORLOG”, dl. I, p. 83—90 en P. H. v. D. KEMP: „RAFFLES' ATJÈH-OVEREENKOMST VAN 1819”.

van 1824¹⁾, waarbij Nederland afstand deed van zijn bezittingen op het schiereiland Malaka, terwijl Engeland daarentegen alle bezittingen op Sumatra aan Nederland overgaf.

E. MAATSCHAPPELIJKE INDEELING DER BEVOLKING.

Sedert **Soeltan Alaoe'd-din alkahar** (de geweldige), 1530—1552, was de bevolking in stammen verdeeld, **soekèe's** of **kaoems** genaamd.

1e. Tot de kaoem **Léeretoës** behoorde de oorspronkelijk Mantirsch-Bataksche bevolking.

2e. Tot de kaoem **Imâmpët** behoorden de Hindoe's, die verdeeld waren in 4 stammen (kasten?). Zij gingen over tot de Islâm en de hoofden van hun stammen werden met de naam Imâm betiteld (kaoem Imâmpët = stam der vier imâms).

3e. Tot de kaoem **Toek Batée** behoorde de van her- en derwaarts toegestroomde bevolking.

4e. Later ontstond de kaoem **Dja Sandang**, bestaande uit volgelingen van een Mantirsch-Bataksche vazalvorst.

De kaoem Imâmpët was de machtigste, vandaar dat de andere drie kaoems zich nauwer aaneensloten om een tegenwicht te vormen. Zij, die tot eenzelfde kaoem behoorden, stonden onder een familiehoofd, **Panglima Kaoem** genaamd. (Patriarchale inrichting der maatschappij).

F. STAATKUNDIGE INRICHTING VAN HET BESTUUR.

De staatkundige indeeling van het rijk in Moekims had plaats tijdens de regeering van Soeltan Iskandar Moeda (1607—1636). Hij bepaalde, dat de plaatsen wier inwoners hun Vrijdagsdienst

¹⁾ Zie over dit tractaat E. S. DE KLERCK, p. 97 en P. H. V. D. KEMP: „DE GESCHIEDENIS VAN HET LONDENSCH TRACTAAT VAN 17 MAART 1824”.

in dezelfde **mesdjid** verrichtten, één gebied zouden uitmaken, waaraan de naam van „**moekim**” werd gegeven. De moekim bestond uit kampongs, elk onder een **Ketjik**.

De kampong bevatte zooveel wijken als men daarin **mandarsah's** aantrof (bedehuizen, voor het doen van de dagelijksche gebeden). Die wijken stonden onder een **Tongkoe Mandarsah** = geestelijke bij de mandarsah.

De oorspronkelijke volkseenheid, de **kampong**, ging daardoor op in de staatkundige eenheid, de Moekim. De kamponghoofden werden daardoor ondergeschikte ambtenaren van de **Imâm**, hoofd der Moekim.

Oorspronkelijk waren de Imâms voorgangers bij de Vrijdagsdienst. Langzamerhand eigenden zij zich ook het wereldlijk gezag toe over de kampongs, die in hun mesdjid het Vrijdaggebed verrichtten. Om zich meer uitsluitend aan het bestuur te kunnen wijden, lieten zij de geestelijke belangen hunner onderhoorigen door een ander waarnemen. Zoo kreeg men dus een besturend hoofd eener moekim of **Imâm Moekim** en een voorganger in de mesdjid of een **Imâm sembahjang**.

Door bevolkingsaanwas had er later splitsing van de moekims plaats. De Imâm van de moedermoekim bleef echter het oppergezag ook over de nieuwe moekims behouden en verkreeg de titel van **oeléebalang**, d. i. hoofd der strijdmacht, waaruit blijkt, dat hij zich in oorlogstijd aan het hoofd heeft te stellen van de vereenigde strijdbenden der moekims.

Later kwam men tot nog sterker centralisatie der land-schappen.

K. F. H. VAN LANGEN zegt op p. 12 van zijn „DE INRICHTING VAN HET ATJÈHSCHÉ STAATSBESTUUR ONDER HET SOELTANAAT”:

„Alras bleek echter deze centralisatie van het gezag niet voldoende, althans onder de regeering van **Soeltane Noeroeh-alam Nakiat-oedin** ± 1675 trachtte men tot nog meerdere centralisatie te geraken door het algemeen beheer over de Westwaarts, Oostwaarts en Zuidwaarts van de Residentie gelegen landen

op te dragen aan drie Panglima's. Hierdoor werd Groot-Atjèh, met uitzondering van het gebied van de Kotta Radja en de Mesdjid Raja, verdeeld in drie groote afdeelingen, eenigermate een driehoek vormend rondom het directe gebied van den Soeltan en daarom sagi d. i. zijde van een drie- of veelhoek geheeten. Naar het aantal mesdjid's dat zij bevatten, werden die afdeelingen de sagi's der XXV, XXVI en XXII Moekims genoemd, terwijl de hoofden dier sagi's bekend staan als de Panglima tiga sagi."

Het valt echter te betwijfelen of hierbij in de eerste plaats aan sterker centralisatie moet worden gedacht, hoe mooi de getroffen maatregel overigens ook door de op groote macht beluste Hofkring zal zijn voorgesteld. Tot bewijs, dat het eer een verdeeling van macht was, moge dienen wat VAN LANGEN zelf op p. 13 vermeldt:

„Zoo werd een zoon van Iskandar Moeda, verwekt bij een Abyssinische slavin, die tijdens haar zwangerschap naar de XXII Moekims werd vervoerd en aldaar beviel, tot Panglima sagi over de XXII Moekims aangesteld, onder den titel van Panglima Polim Moeda Setia Perkasa."

Men stelt dus een pretendent naar de troon tevreden. Bedenken we daarbij tevens, dat het bij de bestaande vrouwen-regeering aan de krachtige, invloedrijke hoofden niet zoo heel moeilijk zal gevallen zijn zich van een goed deel der macht meester te maken!

Volgens de **Adat Makota Alam** moesten bij 't overlijden van een panglima sagi of oeléebalang de erfgenamen van de overledene, met de hoofden in het bewuste gebied, benevens de oelama's (schriftgeleerden) overleg plegen omtrent zijn opvolger.

Had men onder de erfgenamen een geschikt opvolger gevonden, dan vergaderden alle naburige oeléebalangs om hem tot de opengevallen waardigheid te verheffen.

Daarna moest de uitverkorene zijn opwachting maken bij de Soeltan en deze een huldebewijs aanbieden, waarna de installatie plaats had. De panglima's sagi en oeléebalangs ontvingen van de Soeltan geen besluit hunner aanstelling (die onder het direct gezag en in de onderhoorigheden wel).

De verkiezing der mindere hoofden geschiedde op dergelijke wijze, doch zij werden in hun rang bevestigd door hun oelée-balang.

In de laatste jaren van het Soeltanaat werd de nieuwe Soeltan gekozen door de z.g. **oeléebalang jang doewa blas** (twaalf oelée-balangs), die de keuze deden onder de rechthebbenden van het regeerende Soeltansgeslacht.

Het gezag, dat de hoofden uitoefenden, was bij de later heerschende wanorde in de eerste plaats afhankelijk van hun persoonlijkheid. Zoo had b.v. 't hoofd der XXV Moekims zeer weinig over zijn onderhoorigen te zeggen en voerde het hoofd der XXII Moekims, de bekende Panglima Polim, een krachtig bestuur.

De inkomsten der hoofden waren wisselvallig, doch betrekkelijk hoog.

Zij bezaten sawahs, genoten een aandeel in de boeten en gerechtskosten, belastten de verkoop van opium en trokken, aan de strandplaatsen, in- en uitvoerrechten.

De verdeeling dezer inkomsten onder de verschillende hoofden geschiedde hoogst onregelmatig, en ook het aandeel, dat aan de Soeltan moest worden afgestaan, deelde in die onregelmatigheid.

Indien deze buitengewone uitgaven te doen had, zond hij een gezant het land door met een bevelschrift om de vereischte sommen te innen, en de gezant inde dan zooveel als men hem wel wilde geven.

De administratie der inkomsten en uitgaven van de Soeltan was opgedragen aan een havenmeester of **Sjahbandar**, die dikwijls bovendien, voor de Soeltan of voor zichzelf, handel dreef en meermalen ook in staatszaken een persoon van gewicht was.

Onder de Soeltan fungeerde een **Rijksbestuurder**, die, wanneer de Soeltan geen krachtige figuur was, nagenoeg al het gezag

dat de vorst in later tijd was overgebleven, tot zich trok. De Soeltan werd verder in zijn bestuur bijgestaan door vier grooten, **Mantri hari-hari** genoemd, die een zuiver adviseerend lichaam vormden, en in rang beneden de Sagi-hoofden stonden.

Wat de rechtspraak betrof, had men een opperrechter. De handhaving van het recht berustte verder bij de hoofden; — doch alles in naam. Feitelijk was ieder zijn eigen rechter, en de Atjèhers, altijd gewapend rondlopend, beslechtten hun geschillen meestal dadelijk met een klewang. Bloedverwanten en dorpsgenooten trokken daarbij partij en gedurig leefde men dus in twist of burgeroorlog.

Samenvatting.

In 't kort samengevat kan men zich de inrichting van de Atjèhsche maatschappij benevens de bestuursregeling onder het voormalige Soeltanaat als volgt voorstellen:

- 1e. De bevolking was verdeeld in vier groote stammen (kaoems), waarvan de inwendige samenstelling gegrondvest was op de patriarchale instellingen.
- 2e. Deze stammen vond men in de verschillende kampongs, waar de leden van dezelfde stam onder een familiehoofd, **Panglima kaoem**, stonden.
- 3e. De kampong, de oorspronkelijke volkseenheid, stond onder een kamponghoofd, **ketjik of wakil** genaamd, en werd, toen zij in zielental en uitgebreidheid toenam, in **binasahs** onderverdeeld, die de kampong als volkseenheid vervingen.
- 4e. Aan het hoofd der binasahs stonden **tengkoe's binasah**, die de geestelijke en wereldlijke belangen hunner onderhoorigen behartigden.

- 5e. Een kring van kampongs, wier bewoners de Vrijdagsdienst in dezelfde mesdjid verrichtten en oorspronkelijk 1000 weerbare mannen telde, droeg de naam van **Moekim**, en werd bestuurd door een **Imâm** (staatkundige eenheid van de Atjèhsche bestuursorganisatie).
- 6e. Een federatie van Moekims vormde een **oeléebalanschap**, bestuurd door een oeléebalang.
- 7e. Een vereeniging van oeléebalanschappen maakte een **sagi** uit, waarvan 't hoofd de titel had van **Panglima Sagi**.

G. DE BETEEKENIS VAN HET SOELTANAAT.

Het Soeltanaat had tijdens het bewind van Iskandar Moeda gaandeweg een onnatuurlijk hooge beteekenis verkregen, dank zij de beschikking over een rijkdom van middelen, welke de overige heeren des lands misten.

Des Soeltans welvaart was zijn macht en zoolang dus de handel die welvaart voedde, zoolang ook was zijn overwicht over de mede-potentatjes verzekerd, mits hij in zich de kracht bezat, om haar te doen gelden. Zijn invloed op de binnenlandsche aangelegenheden was rechtstreeks afhankelijk van de omvang der handelsbetrekkingen, derhalve van de invloed naar buiten. Vandaar het streven naar machtsuitbreiding op kustgebied en overwal onder de energieksten der havenkoningen en naarmate dit met goed gevolg werd bekroond, een streven tevens naar het oppergezag binnen de landspalen.

Het tentoonspreiden van luister door het voeren van een schitterende staat en het overeenkomstig de leer stichten van moskeeën en het begiftigen der armen, was in de Atjèhsche maatschappij een uitmuntend middel tot verhooging van des Soeltans aanzien. Dat het ten troon komen eener vrouw nood-

wendig het begin van het verval moest zijn, laat zich uit het voorgaande afleiden.

Een krachtige hand had het Soeltanaat alleen boven het normale peil van zijn aan onbeduidendheid grenzende beteekenis kunnen verheffen.

Twee omstandigheden bevorderden nog de reactie. Op de eerste plaats de bezetting van de bestuurszetel door een vrouw, op zichzelf reeds een kwaad in een land, dat altijd aan tweedracht ten prooi was gevallen, was strijdig met de Moslemsche wet, zoodat de rechtzinnigen er gereede aanleiding tot protest in moesten vinden.

In één opzicht werden alle Atjèhers door dezelfde gedachte geleid: **Djohor moest ten koste van wat ook buiten de zaken blijven.** Er bestond verwantschap tusschen de Djohorsche en Atjèhsche vorstenhuizen en men vreesde een huwelijk tusschen de regeerende vorst van genoemd rijk met Iskandar Thānī's weduwe, waartoe van Djohors kant trouwens moeite werd gedaan. **Atjèh had dan ook bij de Vrede van 1641 afstand gedaan van de hoogheidsrechten die het op Djohor meende te hebben, mits dit slechts beloofde, geen aanraking hoegenaamd met Atjèh te zullen zoeken.**

Zoo verloor Atjèh zijn bezit en invloed op Malaka.

Een andere omstandigheid was, dat **de Compagnie**, in 't belang van haar **tinhandel**, beweerde zekere rechten te hebben op Perak. **Die Peraksche tinkwestie gaf voortdurend aanleiding tot allerlei moeilijkheden, waardoor een goede verstandhouding met dat invloedrijke lichaam niet mogelijk bleek te zijn, met als gevolg de tegenwerking die Atjèh van de Compagnie moest ondervinden.**

Kracht naar binnen, om het gebruik der rijke middelen des lands naar buiten mogelijk te maken, was de eenige voorwaarde van de beteekenis van het Soeltanaat. Deze eigenschap heeft

geen der vier vorstinnen vertoond. Reeds in 1676 zag een van hen zich verplicht de Sagi-hoofden een beslissende stem in de regeling der troonsopvolging te geven.

Het einde der vrouwenregering gaf dus een toestand te aanschouwen, overeenkomende met die, toen de Soeltans nog havenkoningen waren zonder meer, de eersten onder huns gelijken, met dit verschil evenwel, dat de gelijken van weleer gaandeweg geworden waren voogden van de regeerende vorst, terwijl het Soeltanaat verworpen was tot iets, dat meer denken deed aan een ornament van, dan aan een macht over het rijk; een waardigheid, waarvan de drager een nagenoeg willoos werktuig was in de hand der overheerschende klasse, welke er zich naar believen van bediende of het door een ander verving.

Uit allerlei treft het, hoe weinig hecht het fundament was, waarop het Soeltanaat rustte. In de politieke huishouding der Atjèhers kon de Soeltan zonder bezwaar worden gemist. Vooral in lateren tijd was de macht der Soeltans eigenlijk binnen de grenzen van hun residentie — de Dalam — beperkt. Wel verre van de Atjèhsche hoofden te beheerschen, moesten zij hen naar de oogen zien, om niet ook hun havenkoningschap te verliezen, en de hoofden der onderhoorigheden lieten zich niet meer met het „hof” in, dan zij daarin lust gevoelden. Aanvankelijk „*primus inter pares*” onder de Oeléebalangs, was de Soeltan, nog vóór het einde der zoo glansrijk begonnen 17e eeuw, geheel onder de voogdij der drie Sagi-hoofden geraakt. Atjèh is dan ook nooit een krachtige monarchie geweest, maar een veelheid van staatjes. Bij dat gemis aan een centrale macht kwamen dan nog voortdurend onderlinge twisten der hoofden. Dat alles deed het rijk meer en meer verbrokkelen; vooral na 1659 treedt de inzinking duidelijk aan de dag.¹⁾

¹⁾ Zie over de beteekenis van het Atjèhsche Soeltanaat uitvoerig „DE ATJÈHERS”, dl. I, p. 1—17 en 125—154.

H. DE POLITIEK VAN DE COMPAGNIE TEN OPZICHTE VAN ATJÈH.

Na de terugkeer uit Holland van het Atjèhsch gezantschap, bleef in de eerste jaren de verhouding tusschen Atjèh en de Compagnie goed; de gemeenschappelijke vijandschap tegen de Portugees zal hier wel veel toe bijgedragen hebben. **In 1601 had men toestemming gekregen te Atjèh de factorij Zeeland te bouwen.** In 1616 echter zagen de Hollanders zich, wegens de vele moeilijkheden die hun in de weg werden gelegd, verplicht hun handelskantoor te Atjèh weder op te breken, en op Sumatra's Westkust werden zij geheel door de Atjèhers verdreven. Toen Soeltan Iskandar Thānī weer de vriendschap der Compagnie zocht, werden de oude betrekkingen weer aangeknoopt.

Inderdaad gingen Atjèh's belangen en die der Compagnie voor een goed deel samen.

Voor zoover de veroveringspolitiek van Iskandar zich tot de overwal bepaalde, lag de Compagnie daaraan minder gelegen. **Het was haar zelfs aangenaam, dat de Portugees in de Atjèher een even hardnekkige als kloeke bestrijder vond.**

Toch kon de gang van zaken op het Maleische schiereiland de Compagnie niet geheel en al onverschillig zijn, want hoezeer de Portugees beider vijand was, Atjèh had daar nog een andere tegenstander: Djohor en **het lag allerminst in de lijn van de Compagnie, om dat rijk moeilijkheden in de weg te leggen. Integendeel zag zij juist in Djohor het aangewezen middel om de Atjèhsche invloed op Malaka te remmen.**

Van zijn kant begreep Atjèh daarentegen, dat het ongeraden was, om de belangen der zoo verontrustend snel in bloei toenemende Compagnie nog te bevorderen, en dit te minder nu deze Djohor gunstig gezind was. **Zoo bleef dan gemeenschap-**

pelijk optreden tegen de Portugees achterwege, ook onder Iskandar Thānī.

Ook op Sumatra's Oostkust kwamen beider belangen met elkaar in botsing. Iskandar Moeda had het oog geslagen op de rijke peperstreken ter Oostkust van Sumatra, op **Djambi** en **Indragiri**, en het was op deze rijkjes, dat door de Compagnie in concurrentie met Engelschen en Portugeezen een levendige handel werd gedreven, welke noodwendig verlopen moest, wanneer het Iskandar mocht gelukken ze te annexeren en er zijn monopolie te vestigen.

Zooals we boven reeds gezien hebben, werd door bemiddeling van de Nederlanders in 1641 vrede gesloten tusschen Atjèh en Djohor. **De Compagnie verkreeg voor haar bemoeienis de uitsluitende handel op de havens van Sumatra's Westkust.** Dit drukkende monopolie werd echter door de bevolking vaak ontboden.

Ook was bepaald, dat Atjèh zich zou terugtrekken uit het Maleische schiereiland, behalve van Perak. **Hier kwamen de Compagnie en Atjèh weer met elkaar in botsing.**

Perak vormde met de onder Siam's opperhoogheid staande rijkjes **Kědah**, **Oedjoeng-Salang** en **Bangeri** de z.g. „**tinquantieren**” van het schiereiland en tin was toen een belangrijk uitvoerartikel naar Vóór-Indië en Perzië. De Compagnie trachtte daarom de tinhandel zooveel mogelijk aan zich te trekken. Tegen deze politiek verzette zich Atjèh, dat de voordeelen van de Peraksche tinhandel voor zich wenschte te behouden. Vandaar onaangenaamheden, die in 1651, na de moord te Perak op de Hollanders gepleegd, tot oorlog leidden.

Nadat Atjèh herhaaldelijk was geblokkeerd, werd in 1659 een verdrag gesloten, waarbij de helft van het tin, dat Perak opleverde, aan de Compagnie werd verzekerd en opnieuw bepaald, dat geen andere naties in de Atjèhsche havens zouden worden toegelaten.

Perak trok zich echter van die voorwaarde niets aan en ook Atjèh was weinig gezind zich daaraan te houden.

In 1662 ontstond er met Atjèh een meeningsverschil over het te Padang door de Compagnie opgerichte „**hoofdcomptoir van de Westcust**”. Deze moeilijkheden waren voor de Compagnie een spoorslag om haar plannen, de hoofden ter Westkust te steunen in hun opstand tegen Atjèh, met voortvarendheid ten uitvoer te brengen.

Meer en meer was gebleken, dat de inboorlingen aldaar van Atjèh's suprematie niet gediend waren en daarom verbinding zochten met de Compagnie.

Deze had niet meer zoo'n groot belang bij de vriendschap van Atjèh, omdat ze de peper nu, niet als vroeger, uit dat rijk, maar van de Westkust zelf kon halen. Zoo werd in 1663 een geheime overeenkomst met een aantal ontevreden gesloten, bekend als „**het Painansch tractaat**”, waarbij zich gaandeweg meerdere hoofden voegden.

Ze verdreef de Atjèhers uit **Indrapoera, Salida, Padang, Tikoe en Priaman**, zoodat op het eind van 1664 al de zeeplaatsen ter Westkust het gezag der Compagnie erkenden en contracten met haar gesloten hadden. **Singket** nam in 1666, **Baros** in 1668 en **Nias** in 1669 de bescherming der Compagnie aan.

De betrekkingen van de Compagnie tot Atjèh waren in de 18e eeuw van geen belang. Als handelsplaats had Atjèh reeds lang zijn vroegere beteekenis ingeboet.

In de oorlog van Engeland met de Republiek (1781—1784) gingen de Nederlandsche posten op de Westkust verloren. Wel kwamen de veroverde posten na de vrede van 1784 aan de Compagnie terug, maar in de oorlog van Engeland tegen de Bataafsche Republiek raakte zij ze weer kwijt.

In 1786 was **Poelau Pinang** en in 1795 **Malaka** door de Engelsen in bezit genomen, zoodat Atjèh zoowel aan de zee-, als

aan de landzijde de Engelschen tot buurlieden gekregen had. Engeland was dan ook gedurende een tijdvak van 20 jaren de eenige Europeesche mogendheid, die eenige invloed uitoefende op de zaken van dat rijk.

Sumatra werd door de Nederlanders alleen bezocht met het oog op de handel, en daarom rijst in de eerste plaats de vraag, welke producten het eiland kon leveren aan de Compagnie.

De uitvoerartikelen overziende, treden voornamelijk de volgende op de voorgrond: **goud, peper, kamfer en kamferolie, benzoë, wierook, zwavel, sapanhout, schildpadden, witte, grijze en zwarte amber, drakenbloed, rotting, hars, getah-pertjah, katoen, ivoor en vogelnestjes.**

De verkoop der producten in de binnenlanden was hoofdzakelijk **een monopolie, dat de vorsten zich hadden toegeëigend**, en de Europeesche handelaren, de Hollanders en de Engelschen, wisten dit te verwerven door **contracten te sluiten met de vorsten** voor de levering van bepaalde artikelen.

Het belangrijkste voortbrengsel des lands was wel de peper. De pepercultuur is waarschijnlijk in de 14e eeuw uit Vóór-Indië naar Sumatra overgebracht en hier vond de plant een uitstekend terrein.

Men vond de pepercultuur over geheel Zuid-Oost-Azië en de Indische Archipel, en hier voornamelijk op Sumatra, verder in Noord- en Zuid-Oost-Borneo en Siam, het gebied van Malabar en eenige andere streken van Voor-Indië, Ceylon, Cochinchina en op enkele plaatsen van Malaka.

De peper maakte een kostbaar handelsartikel uit, dat in de tijd van **Plinius** in het Romeinsche Rijk al zeer gezocht was, terwijl tot 1498 **Venetië** een belangrijke peperhandel had.

Na de ontdekking van de zeeweg naar Indië nam de

Nederlandsche Oost-Indische Compagnie een groot gedeelte van de peperhandel over, en **in 1720 bedroeg de opbrengst van peper nog een derde van de door de O.-Ind. Comp. gekochte producten.**

I. OVERZICHT VAN HET BEHANDELDE TIJDVAK.

Wanneer we het behandelde tijdvak overzien, komen we tot de volgende conclusie:

Atjèh was groot geworden door de verbitterde strijd, die het gedurende anderhalve eeuw schier onafgebroken te voeren heeft gehad tegen de meest gehate Westerlingen, de Portugeezen, terwijl het in macht en aanzien daalt, nadat de ervijand diens bolwerk Malaka ontnomen is. Geen nieuwe prikkel van buiten dwingt andermaal tot die mate van inspanning, door welke het wellicht mogelijk ware geweest de voortgang dier inzinking te stuiten.

Wellicht! want de Portugeezen hebben plaats moeten maken voor de Hollanders en de O.-I. Comp. toont zich weldra een nog geduchter vijand; Atjèh mist echter de veerkracht van een nog jong verleden, gebukt als het gaat onder het juk eener oligarchie aan anarchie gelijk.

Wanneer ten laatste het Soeltanaat in zijn oude vorm wordt hersteld, is hiermede nog geenszins de terugkeer der dagen van een machtig havenkoningschap gewaarborgd. Integendeel, de Soeltans komen en gaan bij de gratie der partijen en als de 18e eeuw ten einde loopt, ziet men op Sumatra's noordpunt een vervallen rijk.

De Compagnie was gelijktijdig een staatkundige organisatie geworden met een sterk mercantiel karakter. Zij was en is gebleven een handelsinstituut. Niet vermeerderen van staatkundige invloed of uitbreiding van gebied, maar winstmaken

was haar doel; tot behoud van haar commercieel bedrijf werd gebruik gemaakt van diplomatieke middelen of . . . van het zwaard.

CLIVE DAY zegt:

„Every extension of the political influence of the Dutch was accompanied by the grant of commercial privileges: the exclusion of competing traders, the settlement of low custom and transit duties and the promise of native princes that commercial products should be sold to the Dutch at the market price or even below it.

In form the Dutch were never carrying on a war of conquest against the natives, they were always fighting for the natives, and their territorial gains came to them from the interested party as compensation for services rendered.”

Eigenbelang was van alle handelingen het leidend beginsel; dat de weg waarlangs het doel placht te worden bereikt, niet zelden „decidently questionable from the standpoint of modern ethical standards” was, laat zich uit het destijds ten aanzien van de Inlander geoorloofd „**macht boven recht**” verklaren.

Echter zal toch ieder, die onbevangen tracht te oordeelen, moeten erkennen, dat de Compagnie, in het bijzonder in de tweede helft der 17e eeuw, aan Atjèh allermintst reden heeft gegeven, harer met vriendschappelijke gevoelens te gedenken. **Inderdaad mag men het er voor houden, dat toen de grondslag is gelegd voor de blijvende vijandige gezindheid, welke de in dit opzicht toch zooveel vermogende tijd niet heeft kunnen wegnemen.**

II. DE PERIODE VAN 1824—1857.

A. HET TRACTAAT VAN LONDEN VAN 17 MAART 1824.

Toen Engeland bij 't **Tractaat van Londen van 1814** ons het meerendeel der veroverde koloniën teruggaf, beteekende dit geenszins, dat alle geschilpunten uit de weg geruimd waren. Men bleef het oneens:

1e. over de rechten op Ceylon.

- 2e. over de rechten op 't schiereiland Malaka, Singapore en Billiton.
- 3e. over de kosten, die Nederland moest vergoeden voor het Engelsche tusschenbestuur.
- 4e. over de vestiging van Engeland te Atjèh: er was in 1819 een verdrag met de Soeltan gesloten, waarbij Engeland met uitsluiting van alle andere Europeesche mogendheden toegestaan werd, daar een handelsvestiging te hebben.

Voortdurend gaven deze punten aanleiding tot moeilijkheden, zoodat men besloot de zaak tot een oplossing te brengen.

Dit geschiedde bij **het Tractaat van Londen van 17 Maart 1824.**

De Nederlandsche gevolmachtigden waren de heeren **Fagel** en **Falck**. Het zwaartepunt lag in de artikelen 3, 9 en 10.¹⁾

Nederland gaf zijn bezittingen op het schiereiland Malaka over, en zag af van zijn protest tegen de bezetting van Singapore. Daarentegen deed Engeland ten behoeve van Nederland afstand van zijn bezittingen op Sumatra. Ten opzichte van Atjèh werd in het tractaat zelf niets bepaald, maar door de Engelsche gevolmachtigden werd daarbij een nota overgelegd, waarin het volgende voorkwam:

„Een verdrag in het jaar 1819 door Britsche agenten met Atjèh gesloten, is in strijd met het derde artikel van het tegenwoordige tractaat. De Britsche gevolmachtigden nemen daarom op zich dat het verdrag met Atjèh, zoo spoedig mogelijk, in een eenvoudige schikking voor de gastvrije ontvangst van Britsche schepen en onderdanen in de haven van Atjèh zal veranderd worden. Maar daar sommige voorzieningen van dat verdrag bevorderlijk zullen zijn aan de algemeene belangen der Europeanen gevestigd in de Oostersche zeeën, vertrouwen zij, dat de Nederlandsche regeering maatregelen zal nemen, opdat de vrucht dezer voorzieningen behouden blijve en zij drukken hun vertrouwen uit, dat geen maatregelen vijandig tegen den koning van Atjèh zullen worden in het werk gesteld door den nieuwen bezitter van Fort Marlborough.”

¹⁾ Zie voor 't tractaat: P. H. VAN DE KEMP, „DE GESCHIEDENIS VAN HET LONDENSCH E TRACTAAT VAN 17 MRT. 1824” en ook E. S. DE KLERCK, p. 97.

De Nederlandsche gevolmachtigden beantwoordden deze mededeelingen en opmerkingen met de verklaring:

„dat het Nederlandsche Gouvernement zou zorgen zijn betrekkingen met Atjèh in dier voege te regelen, dat deze Staat, zonder iets van zijn zelfstandigheid te verliezen, den zeevaarder en handelaar die bestendige veiligheid zou aanbieden, die er niet scheen te kunnen bestaan dan door de gematigde uitoefening van Europeesche invloed.”

De Nederlandsche regeering nam dus de dubbele verplichting op zich om te zorgen voor de veiligheid in de Atjèhsche wateren en tevens de onafhankelijkheid van Atjèh te eerbiedigen; twee zaken, die al spoedig onvereinigbaar zouden blijken.

P. H. v. D. KEMP roept dan ook in „DE GESCHIEDENIS VAN HET LONDENSCH TRACTAAT VAN 17 MAART 1824” verontwaardigd uit: „maar waren onze Nederlandsche diplomaten dan kinderen!”

En terecht! Immers elk vertoog van de Nederlandsche regeering betreffende zeeroof werd gericht tot een rijk, waar geen regeering aanwezig was, die zich kon doen gehoorzamen en het eenige middel om een eind te maken aan de overtredingen van Atjèhsche zeeroovers kon dan ook slechts zijn: door occupatie van grondgebied een ordelijke toestand te scheppen.

Maar dat verbod juist het tractaat van 1824 en zoo moest de Nederlandsche regeering zich gedurende een halve eeuw lang de grootste vernederingen laten welgevallen, liever dan, in strijd met het tractaat van 1824, iets te kort te doen aan Atjèh's integriteit. **Zoo lag dus reeds in dit tractaat de kiem van de Atjèh-oorlog.**

Uit het tractaat van 1824 blijkt, dat er in 1824 een geest van mildheid, een goed bedoeld doch helaas onuitgevoerd gebleven voornemen bestond, om met het Soeltanaat vriendschappelijke betrekkingen aan te knopen. Later maakt die geest van mildheid plaats voor een gevoel van bitterheid, vijandschap, een geest van gewelddadig willen optreden tegen dat rijk, dat zich vermat juist ons zoo bijzonder slecht gezind te zijn.

Heeft men echter getracht die afkeer te verklaren?

Geen teruggaan tot het verleden, dat de oplossing had kunnen geven; geen oordeelkundig middel dus ook, om die weerzin om te zetten in welwillende gezindheid.

Staatsbestuur was in de plaats der geliquideerde Compagnie getreden, zoo begrepen wij het, maar de inlander, in het bijzonder die, welke niet onder rechtstreeksch bestuur stond, ontging dit verschil. Hij zag in het Gouvernement nog altijd de oude overheersching, onder een nieuwe naam, doch niet in een kleed van nieuwe snit.

Hoe zou de Atjèher een andere, juistere meening gehad kunnen hebben, hoe zou een naar zijn oordeel bloote naamsverandering hem voldoende geweest kunnen zijn, om de grieven tegen de Keumpenie uit het geheugen te dringen?

En de Indische Regeering had juist de noodzakelijkheid moeten beseffen, dat zij duidelijk moest trachten te maken, dat de verandering er een was van beginselen in de eerste plaats. Zij had ook vóór alles de oude veeten behooren bij te leggen.

Zoover echter kwam het niet. Het begin was goed: de Minister van Koloniën, de Heer Falck — en wie kon beter dan hij met de geheele strekking van het tractaat bekend zijn? — was van oordeel, dat de Indische Regeering hoe eer hoe liever iemand naar Atjèh behoorde te zenden, opdat een nauwkeurige kennis van de daar bestaande toestanden het oordeel over de meest voegzame soort van verbintenis zou kunnen voorafgaan. Krachtens 's Konings last werd dan ook aan de Indische Regeering o. a. omtrent Atjèh geschreven:

„te zorgen dat de vorst van dat Rijk bekend worde met de strekking en bedoeling van het nu gesloten tractaat.”

Wel werden in de Instructies voor de Commissarissen, met de overname der Britsche bezittingen op Sumatra belast, eenige bepalingen ook omtrent Atjèh opgenomen, maar ze schijnen om

verschillende redenen tot geen resultaat te hebben geleid. De Indische Regeering bleef echter de instructiën van het opperbestuur betreffende de uitvoering van het Londensch Tractaat in 't oog houden, en gaf in 1827 de Commissaris-Generaal Du Bus in overweging, een commissaris naar Atjèh te zenden, maar door bijkomstige omstandigheden is daaraan geen gevolg gegeven. **Voorloopig werd dus van het plan afgezien en — 't is nimmer ten uitvoer gebracht, niettegenstaande de belofte:**

„onze betrekkingen met Atjèh onverwijld in dier voege te regelen, dat deze Staat zonder . . . enz.”

Een hooge mate van takt, een welwillende toenadering en tijtjds gesloten overeenkomsten hadden wellicht Atjèh zijn vroegere grieven kunnen doen vergeten. **Maar de minste uitvlucht was voldoende om de Indische Regeering te doen vergeten wat haar opgedragen was en wat haar plicht was, niet alleen tegenover een naburige onafhankelijke Staat, maar tevens om aan een der bepalingen van het tractaat van 1824 gevolg te geven.**

Die houding van de Indische Regeering heeft zich zelf gewroken; in dat verzuim ligt misschien een der eerste oorzaken, die ons langzamerhand tot de gespannen toestand hebben gebracht, welke tenslotte met een oorlogsverklaring is geëindigd.

B. AGRESSIEVE HOUDING VAN ATJÈH.

Atjèh heeft in dit tijdvak niet nagelaten de Indische Regeering tal van moeilijkheden te bezorgen, moeilijkheden, die een uitvloeisel waren van onze verplichtingen ons door het Londensch Tractaat opgelegd.

In 1831 werd een Amerikaansch schip door de Atjèhers afgelopen en de kapitein benevens een paar schepelingen gedood. In de „OFFICIËELE BESCHEIDEN BETREFFENDE HET ONTSTAAN VAN DEN OORLOG TEGEN ATJÈH IN 1873” lezen we daarover op p. 10:

„Toen hier te lande vernomen werd, dat het Amerik. Gouvernement het fregat „Potomac” zenden zou om een straoefening te houden, vroeg de Regeering zich af, of zij iets te doen had. Maar overwegende, dat nog niet was voldaan aan de verplichtingen, die wij in 1824 op ons genomen hadden, en dat Atjèh jegens ons vijandiger gezind was dan jegens anderen, kwam zij tot het besluit „dat onze tusschenkomst in deze zaak noch nuttig, noch doelmatig zou zijn, en dat het oorbaarst zal zijn af te wachten, wat het Amerikaansch fregat zal uitrichten”.

Werkelijk werd Kwalla Batoe door de Amerikanen getuchtigd, en nogmaals nam de Regeering haar positie tegenover dergelijke toestanden in beschouwing. Zij bleef van oordeel:

„dat wij niet zullen kunnen beletten, dat andere Gouvernemen ten zich op die wijze genoegdoening verschaffen over de aanrandingen, welke hunne handelaars in de Atjèhsche havens te lijden hebben, zoolang onzerzijds geen gevolg gegeven wordt aan de toezegging, bij gelegenheid van het sluiten van het tractaat van 17 Maart 1824 aan Groot-Brittannië gedaan.”

Zij ontveinsde zich de moeilijkheden aan de uitvoering van die toezegging verbonden niet, maar verwachtte toch, dat:

„zoodra de Nederlandsche invloed in de omstreken van Padang en onder de Padries behoorlijk zal zijn gevestigd, middelen zullen worden beraamd, om aan de Atjèhers wat meer ontzag in te boezemen, dan zij thans voor onze vlag schijnen te hebben.”

Ondertusschen verbeterde de toestand niet. De resident ELOUT zegt in een VERSLAG VAN 17 DEC. 1831:

„Openbaar is het, dat de Atjèhers overal langs de kust de baas spelen en Baros een stapelplaats is geworden van ingesmokkelde goederen; dat zij zich, als het ware, meester gemaakt hebben van het aan ons behoorende eiland Nias, en op deszeifs stranden een uitgebreiden slavenhandel drijven; dat Poeloe Mansalar (vóór Tapanoeli) een Atjèhsch rooversnest is geworden, en dat de inwoners van het eiland Rengawan (in de nabijheid van Natal) zich aan den radja van Troemon verpand hebben, onder beding van al de peper, welke in die streken valt, aan hem te leveren; in 't kort, dat de Atjèhers zich van den geheelen handel om de Noord hebben meester gemaakt, en onze bezette posten, als Tapanoeli, Natal en Ajer Bangies, door hen in een ellendigen toestand zijn gebracht geworden.”

In 1836 werd 's lands schoener „Dolphijn” met f 30.000 specie aan boord tusschen Padang en Natal door de inlandsche bemanning afgeloopen. De korvet „Van Speyk” werd uitgezonden

om die schoener op te zoeken. Hij werd gevonden te Atjèh, maar de Soeltan weigerde de uitlevering, omdat de commandant van de „Van Speyk” niet door een brief van de G. G. aan hem, Soeltan, gemachtigd was om de schoener af te halen. De Soeltan verzocht zelf per brief aan de G. G. om hem te schrijven over de schoener en onderhield tevens de G. G. over drie schepen, indertijd van Atjèhers afgenomen (volgens het Indisch besluit over deze vaartuigen handelend, waren die vaartuigen aangehouden en geconfisqueerd omdat ze slaven aan boord hadden, bestemd voor Atjèhsche havens). De G. G. schreef nu een brief aan de Soeltan van Atjèh om deze uit te noodigen de „Dolphijn” uit te leveren aan de persoon, die zou gezonden worden om dat schip af te halen. De commissie, die met het schrijven van de G. G. naar Atjèh werd gezonden, moest echter zonder eenig succes te hebben bereikt terugkeeren, en daar haar de onwil van de Soeltan duidelijk gebleken was, drong zij aan op een krachtig optreden van het Nederl.-Ind. Gouvernement om aan de dezerzijds billijke eischen te voldoen. De G. G. vereenigde zich echter met het gevoelen van de Raad van Indië „**dat, hoeveel reden 't Gouv. ook zoude mogen hebben om zich over de handelwijze van den Soeltan, door kracht van wapenen, genoegdoening te verschaffen, echter daartoe niet dan in de uiterste noodzakelijkheid behoort te worden overgegaan.**”

In 1844 werden twee Britsche vaartuigen geplunderd; ook toen moesten de Engelschen zich zelf voldoening verschaffen door de beide plaatsen Koeala Batèè en Koeala Meureudoe met hun oorlogsschepen te tuchtigen.¹⁾

In 1851 werd een Napolitaansch vaartuig en in 1852 een Engelsche schoener in de Atjèhsche wateren geplunderd. **De Nederlandsche regeering, die in 1824 had beloofd, voor de besten-**

¹⁾ Zie „OFF. BESCHEIDEN” enz. Nota p. 14.

dige veiligheid langs de kusten van Atjèh te zullen waken, moest verklaren, dat zij dergelijke daden niet beletten kon.

Om althans iets te doen, besloot de Regeering zoo nu en dan een oorlogsbodem naar Atjèh te zenden voor vlagvertoon.

De eerste tocht had plaats in 1855 met de oorlogsbrik „De Haai”, waarbij de commandant door de Soeltan zeer vijandig werd ontvangen. ¹⁾ Niet te ontkennen valt, dat de zeer vijandige ontvangst toegeschreven moet worden aan gekrenktheid over de minachtende bejegening door het Gouvernement, dat door geen begeleidend schrijven kennis gegeven had van het voorgenomen bezoek. E. S. DE KLERCK zegt op p. 215 daarover:

„In den omgang met Inlandsche grooten speelt de hoffelijkheid een niet te onderschatten rol. Zondigen daartegen wordt opgevat als een belediging en behoort dus vooral dan te worden vermeden, wanneer men naar een goede verstandhouding streeft. In Atjèh, waar bezoeken van schepen, ook van oorlogsbodems, geen uitzondering waren, kende men de internationale gebruiken, beschouwde men het zenden van een hoofd-inplaats van een vlagofficier als een daad, welke de eerste tekortkoming nog accentueerde. In beide feiten had men den Soeltan een geldige reden gegeven, om de missie niet te ontvangen en zulks à plus forte raison, wijl hij zich met het Gouvernement in oorlog beschouwde.”

BLUNTSCHLI zegt te dezen aanzien in „DAS MODERNE VÖLKERRECHT DER CIVILISIRTEN STATEN” p. 128:

„Die völkerrechtliche gute Sitte verlangt dasz vor der Absendung eines Gesandten dem Empfangstate davon Anzeige gemacht und die Person genannt werde.”

In 't voorjaar van 1856 werd Z. M.'s fregat „Prins Frederik der Nederlanden” naar Atjèh gezonden. De commandant had last om zooveel doenlijk bijzonderheden nopens het land te verzamelen en de kansen van handel en scheepvaart te bestudeeren, terwijl aan de hem toegevoegde ambtenaar Nieuwenhuijzen tevens voorgeschreven was om, **„met inachtneming der beginselen, aangegeven in de nota, bij het Londensch Tractaat**

¹⁾ Zie „OFF. BESCHIEDEN” enz. Nota p. 16.

van 1824 gevoegd, te trachten onderhandelingen tot het daar bedoelde einde aan te knooien." De Gouverneur van Sumatra's Westkust gaf een brief aan de Soeltan mede, vreezende dat anders de état-major een gelijke behandeling zou ondervinden als die van „De Haai" ten deel gevallen was; in dat geval toch zou andermaal het doel ten koste van tijd en geld worden gemist.

De ontvangst was goed, de Soeltan toonde gevoel te bezitten voor betamelijkheid en welvoegelijkheid en bereid te zijn alle mogelijke eer te geven aan hooge bezoekers. Zijn wensch om in goede verstandhouding met het Gouvernement te leven, was blijkbaar „oprecht" en hield kennelijk verband „met de inwendige vrees, welke onze nabuurschap hem inboezemt." De Soeltan had echter van Engeland een duidelijke wenk gekregen zich met ons te verstaan en dit zal zeker een invloed ten goede op zijn houding jegens ons hebben uitgeoefend. Het gevolg was, dat er in 1857 een verdrag tot stand kwam met Soeltan Ibrahim Mansoer Sjah, waarin overeengekomen werd: „toelating van wederzijdsche onderdanen tot handel, scheepvaart en verblijf; tegengaan van zee-, strand- en menschenroof; afzien van alle reclames, speciaal betreffende den schoener „Dolphijn" en de minder gegronde tegenreclames van den Soeltan wegens de onzerzijds in 1825 aangehouden slavenschepen; erkenning van den Gouverneur van Sumatra's Westkust als vertegenwoordiger der Indische Regeering, met wien bij voorkomende gelegenheden onderhandeld zou worden."

Zoo was dan eindelijk aan een der bepalingen van 't Londensche Tractaat van 1824 voldaan.

C. KORT OVERZICHT VAN HET TIJDVAK 1824—1857.

„Wanneer we dit tijdperk nog eens overzien," zegt E. S. DE KLERCK op p. 232, „dan kan het ons niet ontgaan zijn, dat de Indische Regeering in het tijdperk der Restauratie Atjèh bloot

bij naam kende, van belangstelling was geen sprake.” En wanneer de „Dolphijn”-zaak tot aanraking met Atjèh dwingt, wordt hiermede niet allereerst beoogd het staatkundig doel, hetwelk men reeds in 1824 beloofd had te zullen nastreven, maar het beslag leggen op het „**productief vermogen**” des lands. Het zijn de dagen waarin de beginselen van Van den Bosch hoogtij vieren. **Twintig jaar later staat niet langer materieel voordeel op de voorgrond, maar het is de als koloniale mogendheid aan zichzelf verschuldigde plicht van zelfbehoud, welke tot ingrijpen dwingt.**

Dat is de leidende gedachte, een opwelling aanvankelijk, gevolg van de onrustbarende teekenen van het oogenblik, **maar welhaast, wanneer niet slechts gelukzoekers doch op overzeesch bezit bedachte volken hun voelhorens in de Archipel uitsteken, begrepen als de „conditio sine qua non” van onze stelling.**

Waar dus van belangstelling onzerzijds ten opzichte van onze nabuurstaat Atjèh geen sprake was, is onze houding ten deze daaruit te verklaren. Ook om meer praktische redenen echter kon niet tegen Atjèh opgetreden worden: de eerste decennia van de 19e eeuw immers waren vervuld van oorlogen op Java en Sumatra's Westkust.

Bovendien eischten de financiën in Nederland, dat er in Indië de uiterste zuinigheid in acht werd genomen. Vandaar onze politiek van onthouding, niet alleen ten opzichte van Atjèh, maar ook ten opzichte van alle andere deelen van de Archipel die geen rechtstreeksch voordeel voor de Indische Regeering konden opleveren.

Zeer zeker zijn er in dit tijdvak van de zijde der Atjèhers tal van daden uitgegaan, die niet door de beugel konden, niet te ontkennen valt echter, dat het optreden der Indische Regeering de Soeltan redenen te over heeft gegeven over haar optreden verontwaardigd te zijn.

Dr. J. C. BLUNTSCHLI zegt op p. 55 in „DAS MODERNE VÖLKERRECHT DER CIVILISIRTEN STATEN“:

„Die civilisirten Nationen sind vorzugsweise berufen und befähigt das gemeine Rechtsbewusstsein der Menschheit auszubilden und die civilisirten Staten voraus verpflichtet, die Forderungen desselben zu erfüllen. Deshalb sind sie vorzugsweise die Ordner und Vertreter des Völkerrechts.“

Aan dit beginsel getoetst, kunnen de handelingen der onzen in het tijdvak 1830—1840 tegenover Atjèh bezwaarlijk rechtvaardiging vinden.

De Padri-oorlog was een strijd om het zijn of niet zijn, ons optreden bezuiden Troemoen was een uitvloeisel daarvan, maar dit laatste kan niet gezegd worden van dat in die gebieden, waar Atjèh gegronde rechten kon doen gelden.

Slechts één feit kon in gemoede de Soeltan ten laste gelegd worden: „de „Dolphijn“-zaak”. De overige klachten golden „Atjèhers!”

Atjèhers, die het Soeltansgezag sedert lang niet meer erkennen!

III. DE PERIODE VAN 1857—1873.

A. VREDE EN VRIENDSCHAP MET ATJÈH.

Zoo was er dus in 1857 ten slotte een verdrag tot stand gekomen, waarbij de betrekkingen tusschen 't Nederlandsch-Indische Gouvernement en Atjèh waren geregeld.

Nooit is er echter eenig nut van ondervonden.

Atjèh nam na 1857 een meer en meer vijandige houding tegenover de Indische Regeering aan.

Het herstel in 1858 van de invloed van het Gouvernement op Sumatra's Oostkust was aan die houding zeker niet vreemd.

In 1858 werd n.l. tengevolge van binnenlandsche oneenigheden en de wederrechtelijke handelingen van zekere Engelschman, Wilson genaamd, Siak opnieuw bezet. Er werd een contract

met de Soeltan van dat rijk aangegaan, waarbij deze de opperheerschappij van Nederland erkende. **In art. 2 van dat contract werd een nauwkeurige omschrijving gegeven van „de onderhoorigheden van Siak” en derhalve van de grenzen waarbinnen het Gouvernement op zich nam, nevens zijn Opperhoogheid, ook het gezag van zijn vazal de Soeltan van Siak te doen eerbiedigen.**

Atjèh beweerde echter aanspraken te hebben op eenige van de onderhoorigheden van Siak en ontzag zich niet Deli en Langkat met geweld te bedreigen.

Vijandelikheden bleven niet uit. In 1860 werden twee Nederlandsche schepen door de Atjèhers aangehouden en naar Atjèh opgebracht.

In 1863 werd Batoebara beschoten, terwijl de Nederlandsche vlag van de versterking woei. In 1864 werden eenige Chineezzen van Poelo Pinang, die te Tamiang kwamen om te handelen, door daar gevestigde Atjèhers vermoord. De Britsche regeering wilde een oorlogsschip naar Tamiang zenden om voldoening te eischen. Op de vertoogen onzerzijds, dat Tamiang tot Siak behoorde, zag zij daarvan af. Maar nu werd het dan ook volstrekt noodzakelijk, dat de zaak van onze zijde onderzocht werd. Dit geschiedde; maar het Atchineesche hoofd weigerde alle verantwoording, zeggende, dat hij de Atjèhsche vlag voerde en dat de Atjèhers niet gewoon waren hun zaken voor anderen bloot te leggen. Het scheen nu toch, bij alle zucht om de vrede te bewaren, onvermijdelijk de Soeltan van Atjèh tot ontruiming van Tamiang te sommeeren. Maar inmiddels was, tengevolge van onze lankmoedigheid tegenover Atjèh, die misschien als zwakheid beschouwd werd, de houding van Assahan en Serdang zoo vijandig en tergend geworden, dat tot een expeditie besloten werd, met het doel om aan alle Atjèhsche usurpatie binnen ons gebied een einde te maken. Het doel werd bereikt. Ook

Tamiang werd bezocht en de Atjèhsche vlag door de Nederlandsche vervangen.

In 1868 werd vanuit Atjèh een verzoekschrift gericht aan de Turksche Regeering, waarin hulp werd ingeroepen tegen de Nederlanders en aan de Soeltan de souvereiniteit over Atjèh werd aangeboden.

DE KLERCK zegt op p. 247:

„Het verdient aandacht, dat heul zoeken bij Turkije. Het panislamisme mocht destijds als in onze dagen „volstrekt buiten staat” zijn geweest, iets groots tot stand te brengen, het kan „veel onrust en verwarring stichten”. En dat het zulks i.c. heeft gedaan, dat het vertrouwen in den „Grooten Heer der Halve Maan” aan de minnelijke schikking niet bevorderlijk is geweest, het is even zeker, als dat de komende gebeurtenissen in Atjèh een ander, ons gunstiger verloop zouden hebben gehad, indien ook niet daar op Turksche interventie was gerekend.”

Door de toenemende onveiligheid leden handel en scheepvaart in die mate, dat vanuit de Straits in de dagbladen onophoudelijk werd aangedrongen op het nemen van krachtiger maatregelen door het Britsche Gouvernement tegen de Atjèhsche zeeroovers. De angst der Straitshandelaars voor de monopoliseering van de handel door de Nederlanders was daar weggenomen door de Tariefwet van 3 Juli 1865. Vandaar dat men niets liever zag, dan dat de Nederlandsche Regeering hoe eer hoe liever een ordelijke toestand ter Oostkust van Sumatra zou scheppen. Onze Regeering begreep zeer goed het onhoudbare van een dergelijke toestand, maar om werkelijk verbetering in de toestand te brengen moest zij vrij zijn van de verbintenis, in geenerlei opzicht aan de onafhankelijkheid van Atjèh te tornen. Vandaar dat zij herhaalde aanzoeken van Onderhoorigheden van Atjèh, o. a. Idi, Pasè, Pidië, om onder onze bescherming te worden geplaatst, moest afwijzen. Zelfs moest zij het voorstel van de Radja van Troemon om Atjèh over te halen tot erkenning van onze souvereiniteit van de hand wijzen.

B. HET SUMATRA-TRACTAAT.

Om een eind te maken aan deze gevaarlijke toestand, knoopte de Regeering onderhandelingen aan met Engeland. Deze leidden tot het zoogenaamde **Sumatra-tractaat van 1871**, waarbij Nederland van de verplichting tot eerbiediging der integriteit van het Atjèhsche Rijk werd ontslagen en iedere belemmering voor de uitbreiding van ons gezag over heel Sumatra werd weggenomen.

De considerans van het tractaat gaf uitdrukking aan de wensch, om „in den geest van het tractaat van 17 Mrt. 1824, de vriendschappelijke verhouding tusschen de beide landen meer en meer te bevestigen en daartoe ook in Hunne wederzijdsche betrekkingen op het eiland Sumatra alle aanleiding tot misverstand weg te nemen.” Engeland verklaarde af te zien van alle vertoogen tegen de uitbreiding onzer souvereiniteit, niet slechts over Siak, maar over geheel Sumatra, en mitsdien van het voorbehoud in dat opzicht voorkomende in de nota's, welke in 1824 waren uitgewisseld en Atjèh betroffen.

De Britsche handel en scheepvaart zouden op voet van gelijkheid met de Nederlandsche behandeld worden.

DE KLERCK zegt op p. 315:

„Meer dan een overeenkomst bloot tusschen twee rijken heeft men in het Sumatra-tractaat de bezegeling te zien van een beginsel: dat der „open deur”, ingeleid door de Tariefwet van 1865, voor vast aangenomen bij die van 1872. Altruïsme had de plaats ingenomen van zelfzucht, het kenmerk tot dusverre van onze koloniale staatkunde. Want wat de nieuwe tariefwetgeving voor de betrekkingen naar buiten beteekende, dat was voor het inwendige de z.g. Agrarische wet van 1870.

Zoo opende zich omstreeks 1870 voor de Aziatische bezittingen een tijdperk, dat zich door een reeks van hervormingen allergeunstigst zou onderscheiden van het afgeslotene met zijn middeleeuwsch karakter.”

Dr. A. ZIMMERMAN drukt het in zijn „DIE KOLONIAL-POLITIK DER NIEDERLÄNDER”, p. 291, aldus uit:

„Nicht die ältere Kolonialpolitik der Niederlande in einer Zeit, wo noch die Traditionen engherziger Handelsgesellschaften maßgebend waren und politische Notwendigkeiten alle anderen Rücksichten in den Hintergrund schoben, kann als Vorbild betrachtet werden. Mustergiltig ist diese Kolonialpolitik erst in den letzten Jahrzehnten geworden, wo sie ihren Schwerpunkt in der Gewinnung des guten Willens und der Zuneigung der eingeborenen Bevölkerung, ihrer Erziehung und Fortbildung in der Erschließung und Entwicklung der Kolonien und der Heranbildung eines vorzüglichen Beamtenstandes gefunden hat.“

DE KLERCK zegt verder:

„Van plicht bewust jegens de overheerschten, heeft het sedert de zeventigerjaren aangestuurd op het tot stand komen eener gezonde wisselwerking tusschen de belangen van moederland en die van koloniën.“

Dank dit eerlijk streven naar een waarlijk verheven doel, mocht het de eerbiediging eischen van zijn historische rechten door derden, was het zelfs verplicht, om ter consolideering van zijn gezag, d. i. tot zelfbehoud, naar de middelen te grijpen, welke het daartoe dienstig oordeelde. Tot die middelen rekende het, en dit met reden, de regeling zijner betrekkingen met Atjèh op zoodanige voet, dat het de Nederlandsche suprematie zou erkennen.

Veroveringslust noch winstbejag zat daarbij voor, maar evenmin ware in gemoede te verklaren, dat Atjèh op eens tot ingrijpen zou hebben gedwongen.

Neen, wat daar in N.-Sumatra gebeuren ging, was het onvermijdelijk gevolg van de functioneele veranderingen, waarop boven werd gedoeld.

Ze noodzaakte tot bemoeienis met het Soeltansrijk, bemoeienis, welke door bijkomende omstandigheden onverwachts en onverhoopt het karakter van verwickelingen heeft aangenomen met een zeer acuut en noodlottig verloop.

De Soeltan van Atjèh, in het Sumatra-tractaat een bedreiging ziende voor zijn onafhankelijkheid, zocht bij vreemde natiën bescherming. ¹⁾

¹⁾ Zie Nota „OFF. BESCHIEDEN“, p. 33.

De Indische Regeering zond eind Aug. 1872 een gezantschap naar Atjèh om tot een afdoende regeling van zaken te komen. In de instructie der commissie was de vredelievende strekking zeer duidelijk op de voorgrond gesteld. De commissie heeft aan de opdracht nooit kunnen voldoen, want er vervoegde zich een Atjèsch gezantschap bij de Resident van Riouw met een brief van de Soeltan, waarin verzocht werd het aangekondigde bezoek nog eenige maanden uit te stellen; „want,” schreef de Soeltan, „het is nu een maand geleden, dat ik een brief gezonden heb aan den Soeltan van Turkije, waarop ik nog geen antwoord heb ontvangen. Wanneer ik eenig antwoord van den Soeltan van Turkije ontvang, zal ik den Grooten Heer een brief schrijven.”

De Indische Regeering bewilligde in dat uitstel, maar terwijl de Atjèsche gezanten nog te Riouw waren, vernam zij, **dat in 't begin van Januari 1873 een afgevaardigde van de Soeltan van Atjèh naar de Fransche regeering was gezonden om hulp en bescherming te vragen.**

Tegen eind Januari 1873 werd het Atjèsche gezantschap via Singapore naar huis teruggebracht.

Echter bleek, dat zij tijdens hun verblijf te Singapore bezoeken hadden afgelegd bij de consuls van Amerika en Italië, en hun voorstellen hadden gedaan tractaten met Atjèh te sluiten, omdat Atjèh door Nederland bedreigd werd.¹⁾

Het streven der Indische Regeering was gericht geweest op het regelen der betrekkingen met Atjèh, in dier voege, dat vreemde vestiging er zou zijn uitgesloten. 't Is dus te begrijpen, dat de berichten uit Singapore de ernstigste complicaties deden vreezen.

Lang dralen was dan ook niet geoorloofd. De Vice-President van de Raad van Indië, F. Nieuwenhuijzen, werd naar Atjèh gezonden om de Soeltan opheldering te vragen omtrent zijn

¹⁾ Zie Nota „OFF. BESCHIEDEN”, p. 36.

gedrag en van hem erkenning onzer souvereiniteit te eischen.

Atjèh weigerde alle opheldering. Nieuwenhuijzen maakte toen van zijn bevoegdheid gebruik om 26 Maart 1873 aan Atjèh de oorlog te verklaren.

C. RECHTVAARDIGING VAN DE KRIJG.

Was die krijg gewettigd?

Staatsbelang alleen kan oorlog niet rechtvaardigen, maar er zijn omstandigheden, die tot oorlog kunnen dwingen.

J. C. C. DEN BEER POORTUGAEL schrijft in zijn werk „HET OORLOGSRECHT”, p. 54:

„Elke staat heeft bovenal een recht tot zelfbehoud.”

Atjèh bracht onze koloniale stelling in gevaar, doordat het aansluiting zocht bij vreemde mogendheden en doordat het aan de scheepvaart niet voldoende zekerheid bood. Die zekerheid te scheppen was voor Nederland weggelegd.

Engeland heeft op gelijke gronden de Nicobaren blijvend bezet, omdat de bewoners dier eilanden zich aan hetzelfde schuldig maakten.

Ook gold voor Engeland dezelfde overweging, n.l. de kans dat een vreemde mogendheid de eilanden zou occupeeren en dit voor Brittannië een ongelegenheid zou opleveren, welke door de aanwezigheid van een vreemd maritiem station in de onmiddellijke nabijheid van zijn vestiging in de Indische zee gevoeld zou worden.

Het doel van de oorlog was te loven. Want al is Nederland Atjèh niet genaderd om er beschaving te brengen — welke staat laat zich slechts door philantropie leiden! — **Nederland was het, dat van de autochtoon die concessies eischte, waaraan het algemeen belang behoefte gevoelde en welke de beschaving gerechtigd is, van de barbaar of half-geciviliseerde te vorderen, ook tot diens eigen heil.**

Niet een materieel belang, maar **een belang van hooger orde,**

dat van zelfbehoud, dwong tot ingrijpen en thans is het Atjèhsche volk een toekomst van rustige ontwikkeling bereid, welke het de rampen van het verleden zal doen vergeten.

D. KORT OVERZICHT VAN HET TIJDVAK 1857—1873.

Wanneer we het voorgaande nog eens overzien, dan komen we tot de volgende algemeene oorzaken, die tot de Atjèh-oorlog hebben geleid:

- 1e. de uit tal van feiten gebleken onwil of onmacht van de Soeltan om te voldoen aan de voorwaarden, waaraan hij zich bij het tractaat van 1857 gebonden had.
- 2e. in de talrijke geweldenarijen en daden van zee- of strandroof langs de Atjèhsche kusten aan vreedzame kooplieden gepleegd.
- 3e. de onrust in het binnen onze grenzen gelegen gebied, zoowel op de Oost- als op de Westkust, door de woelingen van Atjèhsche hoofden gaande gehouden, zonder dat de Soeltan eenige poging schijnt te hebben aangewend, om hen terug te houden of te straffen.

De bijzondere aanleiding is gelegen in de verraderlijke misleiding, waaraan zich de gevolmachtigden van de Soeltan hebben schuldig gemaakt, toen zij, op hetzelfde oogenblik waarop zij over een nieuw tractaat met de resident van Riouw onderhandelden en de meest vriendschappelijke gezindheden jegens ons voorwendden, met de agenten van vreemde mogendheden te Singapore betrekkingen aanknoopten, en, met het voornemen om aan vroegere verbintenissen en zoo juist afgelegde betuigingen jegens Nederland geen gestand te doen, door de aanbieding van bijzondere handelsvoordeelen zich tegenover onze rechtmatige vorderingen de steun van vreemde diplomaten en wellicht vreemde bajonetten trachtten te verzekeren.

ATJÈH ALS „WINGEWEST”.

I. DE ATJÈH-OORLOG (1873—1910).

A. DE EERSTE EXPEDITIE ONDER GENERAAL J. H. R. KÖHLER (5—29 APRIL 1873).

Expeditionnaire macht: 168 officieren en 3200 minderen.
Het operatie-object, de Kraton, niet genomen.

De eerste expeditie was een totale mislukking, door de gebrekkige legerorganisatie, doordat terreinkennis van Atjèh bijna geheel ontbrak en doordat men heviger tegenstand ontmoette dan men gedacht had te zullen ondervinden.

De opperbevelhebber generaal Köhler sneuvelde.

De Indische Regeering besloot met het oog op het slechte jaargetijde de troepen naar Java terug te roepen en in het goede seizoen de poging te herhalen.

Door de onvoldoende blokkade der kusten kon het Atjèhsche revolutionnaire Comité, de „Raad van Achten” te Penang, met succes oorlogscontrabande in Atjèh doen invoeren.

B. DE TWEDE EXPEDITIE ONDER GENERAAL J. VAN SWIETEN, TOT AAN DE INNEMING EN BEZETTING VAN DE KRATON (DEC. 1873—JAN. 1874).

Expeditionnaire macht: 385 officieren en 7800 minderen
(een macht zooals nog nimmer in de Oost was uitgerust!).

24 Jan. 1874. De Kraton ingenomen!

Conclusie: De residentie van de Soeltan verkeerde in een vervallen, armoedige toestand en het gezag van de Soeltan was

geheel en al denkbeeldig, zijn positie geheel een van afhankelijkheid.

De jonge Soeltan Alā-ad-dīn Mahmoed Sjah bezweek aan de cholera.

De politieke gedragslijn der Regeering werd nu gewijzigd. We stonden niet tegenover een centraal gezag en 't sluiten van een overeenkomst had dus geen zin.

Daarom werd 't besluit genomen Groot-Atjèh „in eigen beheer” te nemen.

Daar 't staatkundig doel gewijzigd was, moest nu ook een nieuw krijgskundig plan worden vastgesteld. **Van Swieten wilde niet door ruw geweld de onderwerping der bevolking afdwingen, doch een afwachtcnde houding aannemen tot de bevolking in het onvermijdelijke zou berusten.**

Daarvoor was noodig de stelling Koeta Radja voldoende te verzekeren. In April 1874 was men daarmede gereed. 't Grootste deel der troepen werd nu naar Java teruggezonden. Kolonel Pel bleef met 3000 man achter.

C. HET TIJDPERK VAN CONSOLIDATIE ONZER VESTIGING IN ATJÈH (APRIL 1874—JULI 1878).

Instructie van Generaal J. van Swieten aan Kolonel Pel: „het beveiligen onzer positie om en in de nabijheid van Koeta Radja en het verzekeren van de gemeenschap met de zee.”

Door het zeer vijandig optreden der Atjèhers wordt Pel gedwongen gaandeweg een linie van versterkte posten tot stand te brengen. Op staatkundig gebied bereikte men geen resultaten.

Daarom verkreeg Pel toestemming tot het bezetten van het gebied van Kroeëng Raba aan de Westkust tot Kroeëng Raja aan de Noordkust: dus **een postenlinie dwars door Groot-Atjèh.**

Men beoogde daarmede een drieledig doel:

- 1e. 't afscheiden van de vijand van de zee, waardoor hem zijn politieke beteekenis tegenover de buitenwereld zou worden ontnomen en hij commercieel van ons afhankelijk werd.
- 2e. het scheppen der gelegenheid om de blokkade van Atjèh op te heffen.
- 3e. het verkrijgen van een welgelegen stuk land, dat zou kunnen dienen als transito-plaats voor de handel tusschen Noord-Sumatra en de Straits-Settlements en wanneer de verbinding met Europa zou zijn verkregen de stapelplaats zou kunnen worden van de producten en benodigdheden der omliggende landen.

Deze operatie is bekend geworden als **de Zeventiendaagsche veldtocht van Dec. 1875** en werd met een uitmuntende uitslag bekroond, o. a. werd de Sagi der XXV Moekims geheel veroverd.

Toen in November 1876 het plan van Pel voltooid was, bracht de G. G. een bezoek aan Atjèh.

Conclusie: „geen uitbreiding van gebied meer noodig; afwachten tot de Atjèhers zich in het onvermijdelijke zullen schikken. Ondertusschen de kuststaatjes, die zich nog vijandig toonden, tot onderwerping dwingen.”

In Juni 1878 dwong de vijand ons, door een inval in het onderworpen gebied, opnieuw aanvallenderwijs op te treden.

D. HET TIJDPERK VAN KRACHTIGE ACTIE EN VEROVERING VAN GEHEEL GROOT-ATJÈH

(JUNI 1878—SEPT. 1879).

In Jan. 1878 was K. van der Heijden tot civiel en militair gouverneur van Atjèh en Onderhoorigheden benoemd.

Deze kon 5 Sept. 1879 verklaren, „dat geheel Groot-Atjèh was onderworpen, dat krijgsbewegingen van groote omvang aldaar vermoedelijk niet meer noodig zouden zijn en dat men thans, krachtig door de troepenmacht gesteund, zou moeten trachten

te herstellen, wat door de rampen van de oorlog was vernield.”

In 1878 had Habib Abdoerrahma, de ziel van de oorlogspartij, zich onderworpen. Hem werd Djeddah als woonplaats aangewezen en hij kreeg een jaargeld van 12000 dollars. Panglima Polim, het Sagihoofd der XXII Moekims, bleef evenwel vijandig.

De postenlinie van Pel werd nu vervangen door het postenstelsel van Van der Heijden.

Het bestond uit de bezetting van Koeta Radja, Oelëë Lheuë, Toengkōb Aneu Galōng en Indrapoeri benevens 18 centrale punten van kleine posten en eenige versterkte wachthuizen.

Doel: niet het veroverde gebied afsluiten, maar de voornaamste strategische punten bezetten en de goedgezinde bevolking beschermen.

In 't jaar 1880 was de oorlog dus feitelijk beëindigd; **alleen voortdurend patrouilleeren om de rust te handhaven bleef noodig.**

Om de kustplaatsen bekommerde men zich echter niet en juist die waren het, die het benodigde geld leverden aan de oorlogspartij.

Bij het Staatsblad no. 79 van 1881 werd de directe bestuursvorm voor Groot-Atjèh vastgesteld. De landschappen buiten Groot-Atjèh werd zelfbestuur gelaten.

Tegen het advies van Van der Heijden meende G. G. Van Lansberge te moeten overgaan tot splitsing van civiel en militair bestuur.

E. HET TIJDPERK VAN CIVIEL BESTUUR

(A. PRUIJS VAN DER HOEVEN, APRIL 1881—MAART 1883;

P. F. LAGING TOBIAS, MAART 1883—SEPT. 1884).

Meestal wordt het verlies van alle behaalde voordeelen geweten aan deze ontijdige invoering van het civiel bestuur. Ten deele ten onrechte.

Wel was de toestand toen Van der Heijden aftrad gunstig

te noemen, maar de partij van het verzet zou zich eerst gewonnen geven, wanneer zij daadwerkelijk voor de keus gesteld werd van vernietiging of onderwerping. Zoover was het nog lang niet: een deel van de vijand was verslagen, een deel verjaagd en dat laatste deel zou krachten opdoen in de uitgestrekte Onderhoorigheden van Atjèh en daarna de strijd hervatten. Er zou dus nu weer een tijd van verademing ingetreden zijn, ook al had Van der Heijden geen plaats gemaakt voor een civiel gouverneur. Maar zeker zou onder Van der Heijden het verzet, dat daarop volgde, niet die afmetingen hebben aangenomen als nu het geval was. **Van der Heijden had het noodig geacht eindeloos te patrouilleeren, maar Pruijs van der Hoeven maakte daaraan onmiddellijk een eind en meende 't beoogde doel te kunnen bereiken door de politie maatregelen alleen.**

Daardoor veranderde de toestand in Groot-Atjèh van lieverlede geheel in ons nadeel.

In de kuststaten was zijn staatkunde gelukkiger en zou zij waarschijnlijk op de duur tot goede gevolgen hebben geleid.

De heer P. F. Laging Tobias, zijn opvolger, oordeelde de toestand zeer ongunstig. Hij was evenwel te pessimistisch, toen hij ervan zeide: „**Reeds zeer kort na mijn optreden als gouverneur van Atjèh, kreeg ik de overtuiging, dat onze toestand in Atjèh bijna hopeloos was.**”

Zorgwekkend was de toestand wel. De guerilla-oorlog brak met vernieuwde kracht uit, hetgeen onze troepen in hoge mate afmatte. Verscheidene hoofden vielen weer af. Vooral de XXII Moekims waren zeer onveilig, in 't bijzonder door het optreden van Teukoe Oema.

Daarbij bracht de „**Nisero-quaestie**” ons in 1883 in een zeer moeilijk parket.¹⁾ Intusschen had de oorlog reeds 150 miljoen

¹⁾ Zie E. B. KIELSTRA: „ATJÈH ONDER HET BESTUUR VAN DEN GOUVERNEUR LAGING TOBIAS”, p. 520 vg.

gulden verslonden en stond de Indische kas voor een tekort van 86 miljoen gulden.

Om te bezuinigen ging men over tot het stelsel der concentratie = inkrimping van het rechtstreeksch onder ons bestuur gebrachte gebied, gepaard met een strenge „blokkade” van de kusten om de bevolking der Onderhoorigheden te dwingen van verder verzet af te zien. De Gouverneur gaf de Regeering in overweging civiel en militair bestuur weer in één hand te vereenigen. 19 Aug. 1884 werd daartoe besloten.

F. HET TIJDPERK VAN GESTADIGE ACHTERUITGANG (1884—1896).

Kolonel Demmeni heeft de concentratie met groote voortvarendheid uitgevoerd. **Leidend beginsel van het nieuwe stelsel moest zijn in het ingekrompen gebied van Groot-Atjèh geduldig af te wachten, dat de vijandelijke partij het hoofd in de schoot zou leggen en haar onderwerping zou komen aanbieden!!!**

Het voordeel van de geconcentreerde stelling was, dat men minder troepen noodig had: inkrimping met 3 bataljons. Het bezette gebied was ruim een GM² groot. De gezondheidstoestand van de in zoo'n klein gebied opgesloten troepen was zéér ongunstig. Vooral de beri-beri maakte veel slachtoffers. In 1885 en 1886 leed respectievelijk 36 % en 34 % der legersterkte aan beri-beri. 't Gevolg daarvan was, dat men inplaats van aan inkrimping van de legerformatie te kunnen denken, tot uitbreiding moest overgaan.

Het voordeel van de stelling was, dat zij een groot defensief vermogen bezat, maar daar stond tegenover, dat een offensief optreden buiten de stelling uitgesloten was.

Intusschen waren de oorlogskosten in 1893 tot 210 miljoen gulden gestegen. Het moreel van de vijand was aanmerkelijk

verhoogd. Deze schreef onze concentratie toe aan zijn aanvallen.

De laatste 3 jaren van deze periode worden gevormd door de zoo beruchte „**Oema periode**”, 1893 tot 1896.

In 1893 toch had men moeten erkennen, dat het doel van de concentratie was gemist. Men zou nu gebruik maken van de hulp van Teukoe Oema en zijn benden.

J. KREEMER zegt in zijn 2e deel van zijn werk „ATJÈH”:

„De proefneming van 1893 was dus, als haar voorgangsters, een jammerlijke mislukking, een désillusie geweest. Juist al die verschillende proefnemingen en stelsels, al die telkens terugkerende tegenstrijdigheden in onze plannen, al die onzekerheid, gepaard met een dikwijls ongelooflijk optimisme, al dat ongeduld, dat spoedig resultaat wilde zien en de vrucht van welk stelsel ook geen tijd tot rijpworden gunde, gaven aan ons Atjeh-beleid het karakter van zoo groote stelselloosheid, een kwaad des te grooter, omdat — zooals Dr. Snouck Hurgronje het uitdrukte — juist de Moslims alleen dogmatisch in een kafir-bestuur berustten als het zich kenmerkt door vastheid eerst, en dan door overmacht.”

In Februari 1892 kwam Dr. Snouck Hurgronje in Atjèh aan, om er in opdracht der Regeering de politiek-religieuze toestanden te bestudeeren en er over te rapporteeren.

Hij zag het rampzalig resultaat van zoo vele jaren arbeids, van zooveel verspilde millioenen en menschenlevens, de kwakzalverij, die steeds overal had voorgezet. **Hij zag ook, dat wij in Atjèh wel degelijk een door de geestelijkheid geleide fanatieke volkspartij tegenover ons hadden, en niet alleen maar enkele kwaadwilligen of rooversbenden.** Hij stond verstomd over het weinige, dat wij in die 20 jaren omtrent land, volk en toestanden waren te weten gekomen en betoogde het nut van de instelling van een informatie-bureau, een „**Intelligence Department**” voor Atjèhsche zaken.

Zijn geheim rapport is nooit gepubliceerd. Toch is er veel van uitgelekt, waaruit blijkt dat de schrijver was: **voor een scheepvaartregeling, voor een agressief optreden in Groot-Atjèh, maar alleen om de fanatieke priesterpartij de kop in te drukken**

en de rechtmatige adathoofden weer op de plaatsen te brengen die hun toekwamen; hij was er voor, om billijk doch streng te zijn, overal en in alles; oog om oog en tand om tand; om onverbiddelijk te straffen waar dit noodig was en te toonen, dat wij de middelen hadden dit te doen; om te vuur en te zwaard te vernielen en te verdelgen, zonder genade, waar men zich **verzette of ons bedroog**. Dit was ook het advies van elke Atjèher, wanneer hij zijn meening uitsprak over de tegen een vijand te volgen taktiek.

Snouck, die vaststelde dat in geheel Atjèh een door de geestelijkheid geleide fanatieke volkspartij tegenover ons stond, die slechts door kracht van wapenen tot onderwerping kon worden gebracht, drong op agressie aan, doch de Regeering schrikte voor de consequenties er van terug. Al heel spoedig bleek, dat de Regeering met Atjèh iets heel anders voor had, n.l. invoering van de scheepvaartregeling voor het geheele kustgebied van Atjèh en Onderhoorigheden en van onderwerping van Groot-Atjèh met behulp van Atjèhsche hulptroepen. De scheepvaartregeling, voorstel-Scherer¹⁾, werd in 1892 ingevoerd aan de Oostkust, in 1893 aan de Noord- en Westkust van Diamantpunt tot Troemon.

Voor de algemeene handel werden Idi, Lho Seumawè, Oelèë Lheuë, Poelò Raja en Sabang opengesteld. Teneinde onderwerping af te dwingen bleven de weerspannige staatjes gesloten. Onvoldoende voorbereid, niet consequent doorgezet en verzwakt door talrijke speciale vergunningen en concessiën, beantwoordde de scheepvaartregeling niet aan het beoogde doel.

Op voorstel van Generaal Deyckerhoff had de Regeering zich 30 September 1893 verzekerd van de hulp van Teukoe Oema. Deze, een der felste tegenstanders, had aangeboden zich aan ons gezag te onderwerpen en daarna met behulp van

¹⁾ Zie G. A. SCHERER: „HOE MOET ATJÈH GEPACIFICEERD WORDEN?“

Atjèhsche hulptroepen Groot-Atjèh van vijanden te zuiveren en het gebied buiten de linie onder ons rechtstreeksch bestuur te brengen. Nadat T. Oema in Augustus 1893 bij de zuivering der XXV Moekims goede diensten bewezen had, nam de Regeering zijn aanbod aan. Hij kreeg van haar de titels van Teukoe Djoehan Pahlawan en Panglima Prang Besar en bovendien de toestemming tot het oprichten van een door ons bezoldigd legioen van 250 man.

Aanvankelijk had het gebruikmaken van Atjèhsche hulpbenden veel succes. In de jaren 1894 en '95 heerschte rust en veiligheid in ons gebied. Deze periode van schijnbare voorspoed duurde echter slechts kort.

29 Maart 1896 verliet T. Djoehan onze zijde, met medeneming van al het hem verstrekte oorlogsmateriaal.¹⁾

Na het verraad van Teukoe Oema waren ons de schellen van de oogen gevallen. Nu was de tijd van proefnemingen voorbij. De politiek moest zwijgen — de wapenen spreken!

G. HET TIJDPERK VAN KRACHTIGE ACTIE EN BEËINDIGING VAN DE ATJÈH-OORLOG (1896—1910).

Het naaste doel werd nu tuchtiging van Teukoe Oema.

Het stelsel van actieve beheersching der drie Sagi's werd weer consequent toegepast en in 1897 werden zoodanig gekozen punten bezet, waardoor de vallei der Atjèh-rivier beheerscht werd.

Nu kwamen de Onderhoorigheden aan de beurt; allereerst Pidië, de haard van het verzet.

Onder de persoonlijke leiding van Van Heutsz, die in 1898 tot civiel en militair Gouverneur was benoemd, werd een nieuwe methode van offensief optreden ingevoerd, die later algemeen toegepast is geworden. Men maakte daarbij vooral gebruik van

¹⁾ Zie J. C. PABST: „OOST-INDISCHE KRIJGSGESCHIEDENIS,” deel VII (Overzicht van de krijgsverrichtingen in Groot-Atjèh van en met den afval van T. Djoehan).

het korps Maréchaussee's, uitgezochte, zeer beweeglijke Inlandsche troepen onder ervaren en Atjèhsch sprekende aanvoerders.

Pidië werd onderworpen en Oema moest uitwijken naar de onherbergzame oorden van Atjèh's Westkust. De pretendent-Soeltan zocht een schuilplaats diep in het gebergte van Tangsé. Panglima Polim werd oostwaarts gedrongen en geheel afgescheiden van zijn gebied. **Dat alles gebeurde in 3½ maand actie. Na 5 maanden konden de troepen naar Java terugkeeren.**

11 Februari 1899 sneuvelde Oema. Tusschen Juni en October werd een 400 km marsch overland ondernomen van Koeta Radja naar Medan. Overal werden de vijand krachtige slagen toegebracht en het verzet gebroken.

In 1901 werd nog een expeditie ondernomen tegen de pretendent-Soeltan en Panglima Polim. **Batèë Ilië werd na een heldhaftige verdediging, waarbij de bezetting tot de laatste man het leven liet, stormenderhand genomen.** De val van deze historische sterkte maakte een groote moreele indruk. De vijandelijke benden verspreidden zich in alle richtingen, van verder verzet afziende. De rusteloos vervolgde hoofden zochten een schuilplaats in de Gajo-landen: terra incognita! Dat maakte dus ook tochten naar de Gajo-landen noodig.

In 1903 kwamen de pretendent-Soeltan, Panglima Polim met echtgenoot en broeder en een groot aantal hoofden benevens andere deelnemers aan het verzet, hun onderwerping aanbieden.

Panglima Polim werd voorloopig hersteld in zijn waardigheid van Sagi-hoofd der XXII Moekims, welke benoeming definitief werd bij Gouvernementsbesluit van 11 Mei 1904.

In 1904 had de befaamde 163-daagsche tocht van Van Daalen plaats, van Lhō Seumawè naar Sibolga. Het doel daarvan was politieke aanraking zoeken met de hoofden en de bevolking van de Gajo- en Alas-landen en het voorbereiden van de permanente vestiging aldaar.

De oplaaiing van het verzet in 1907 wordt door verschillende schrijvers toegeschreven aan de overwinning van Japan op Rusland.

Zwaar waren de slagen, die onder Gouverneur Swart aan de verzetspartij werden toegebracht door de kracht van wapenen en door de consequent toegepaste politiek van verzoening.

De pacificatie van Atjèh was in 1913 een voldongen feit, ook door de wil der bevolking, die vond dat 40 jaar vechten voldoende was.

De na dien nog rondzwerfende kwaadwilligen misten alle verband en organisatie en werden rusteloos tot in hun laatste schuilhoeken nagejaagd door onze patrouilles.

2 Sept. 1918 trad A. G. H. van Sluijs op als Civiel Gouverneur. Scheiding van civiel en militair gezag; het civiel bestuur wordt krachtig gesteund door de militaire macht ter consolidatie der pacificatie.

II. ECONOMISCHE STAATKUNDE.

Na het hoofdstuk over de Atjèh-oorlog willen we dit werkje besluiten met een kort overzicht te geven van wat de Regeering sedert 1873 heeft gedaan ter bevordering van de rust en de welvaart in de Atjèhsche gewesten.

Het werk sinds 1873 in Atjèh en Onderhoorigheden tot stand gebracht in 't belang van de Atjèhsche gemeenschap, is wellicht de beste rechtvaardiging van de inmenging der Indische Regeering in de Atjèhsche zaken en de daaruit ontsproten oorlog.

Het bestek van dit boekje laat niet toe dieper op dit onderwerp in te gaan. Trouwens over de pacificatie alleen zou reeds een omvangrijk werk zijn te schrijven.¹⁾

¹⁾ Schrijver beveelt de lezers aan het werkje van JOH. LANGHOUT, „VIJFTIG JAREN ECONOMISCHE STAATKUNDE IN ATJÈH” en Dr. R. BROERSMA, „ATJÈH ALS LAND VOOR HANDEL EN BEDRIJF”.

Reeds vrij spoedig na de definitieve bezetting van Koeta Radja vestigden zich daar een groot aantal Europeanen, Chineezzen, Arabieren als kleinhandelaars en handwerkslieden. Ten einde een blijvende vestiging van de Chineezzen te bevorderen, was het bestuur in Atjèh er op bedacht hun de gelegenheid te openen zich aan de landbouw te wijden in de omtrek van Koeta Radja en Peunajoeng. Bij wijze van proef werd in October 1877 een uitgestrektheid gronds van 25 bouws daarvoor beschikbaar gesteld en werden Chineesche Kongsies, die de ontginning wilden ondernemen, doch het noodige bedrijfskapitaal misten, met voorschot ondersteund. Ook de Inlandsche cultures die in opkomst waren kregen financieele steun. Zoo werd de bevolking van Lehong in 1877 een voorschot van f 2500 verstrekt ten behoeve van de uitbreiding harer peper- en koffieaanplantingen. Door de geleidelijke terugkeer der bevolking breidde de pepercultuur zich gaandeweg weer uit.

Ondertusschen naderde het wegennet, met de daarin benoedigde kunstwerken, in Groot-Atjèh zijn voltooiing. Te Glé Kambing en te Lambaroh werden ijzeren bruggen over de Atjèhrivier geslagen. Om de gezondheidstoestand van Koeta Radja te verbeteren werd van regeeringswege een kade aangelegd, opdat de omgeving van overtollig water bevrijd bleef.

Hoewel de bevolking zich zeer op de rijstcultuur ging toeleggen, bleven toch de uitkomsten onbevredigend, mede tengevolge van gebrek aan ploegvee. De niet onaanzienlijke invoer van karbouwen uit andere deelen van de Archipel bracht niet de gewenschte verbetering, doordat men met veeziekte te kampen had, welke onder de pas aangekomen dieren talrijke slachtoffers eischte.

De meer of mindere mate van aanplant van rijst en peper hield ook verband met de mate van veiligheid die er in 't Gewest heerschte.

In 1893 waren de economische aangelegenheden van het Gewest van zoo groot belang geworden, dat de Regeering opdracht gaf jaarlijks een overzicht van de economische toestand samen te stellen.

Uit dit eerste officieele rapport bleek, dat de waarde van de rijst invoer in 1890 beliep *f* 194.178 en dat in verschillende streken van het gebied de rijstproductie nog onvoldoende was, waartegenover geconstateerd werd, dat bouwgrond, zoowel in Groot-Atjèh als in de Onderhoorigheden, nog in ruime mate voorhanden was. Toch was het aantal soorten van voedingsgewassen en groenten dat in het gewest geteeld werd, in 't begin der negentiger jaren vrij groot. Naast pinang en rijst werden verbouwd, maïs, gierst, verschillende soorten van aardvruchten, diverse variëteiten van peulvruchten, komkommers, spaansche peper, uien enz.

Verder teelde de bevolking nog peper, tabak, katoen, kapok, indigo, suikerriet, klappers, nootmuskaat en koffie.

Van al deze cultures kon de peperteelt inderdaad als een volkscultuur worden beschouwd.

De Europeesche nijverheid had toen nog weinig te beteekenen. De nijverheid van Vreemde Oosterlingen had een aanmerkelijk grootere omvang.

In het landschap Peureula, ter Oostkust, werden petroleumbronnen gevonden, die op Inlandsche wijze werden geëxploiteerd.

De zeevisscherij bloeide, maar toch was een belangrijke invoer van gezouten en gedroogde visch noodig. De invoer daarvan te Oelëë Lheuë vertegenwoordigde in 1890 een waarde van *f* 30.000.

Met een waardeomzet van \pm 3 millioen gulden was in 1890 de invoerhandel te Oelëë Lheuë vrij levendig geweest.

In 1898 werd door het bestuur steun verleend bij het oprichten van pasars, waardoor een opleving van de handel in Groot-Atjèh viel te constateeren.

Aan onderscheidene oeléebalangs werd koffiezaad verstrekt ter aanplanting op de erven.

Het regiem-Van Heutz was een van werken en daden. De krachtige vervolging der verzetleiders had tengevolge dat de toestanden allerwegen gezonder werden. Wegen, bruggen en telefoonverbindingen werden overal aangelegd.

De Koloniale Verslagen over de jaren 1898—1904 vormen één aaneenschakeling van veroveringen en van onderwerping van verzetshoofden in Atjèh.

Tijdens Van Heutz werden enkele streken voor het particulier onderzoek en de exploitatie van delfstoffen opengesteld, waardoor vooral in Peureula groote en rijke petroleumbronnen werden aangeboord.

Ook met de houtaankap werd een aanvang gemaakt door een Delische firma, die daarvoor een zeer ruim gestelde retributie aan de landschapshoofden verschuldigd was.

Door enkele Deli-tabak-maatschappijen werd een proef genomen op braakliggende gronden in het Indrapoerische en in de XXVI Moekims voor een eventueele aanplant van tabak.

De Nederlandsche Handelmaatschappij opende een kantoor in Groot-Atjèh, terwijl de Padangsche Handelmaatschappij in Groot-Atjèh en te Sabang filialen oprichtte.

De petroleumindustrie bleef zich in Peureula voorspoedig ontwikkelen.

In de jaren 1902 en 1903 werden ook in Langsar, Peudada, Idi, Djoelō Rajeu en Tjoenda bronnen aangeboord.

Ook het aantal aanvragen om concessies voor de houtaankap vermeerderde.

Sedert 1903 werd Sabang en daarmee Atjèh opgenomen in de *directe mailverbinding met Europa*.

Tijdens het kortstondig bestuur van Generaal Van der Wijck (1904—1905) werd in de hoofdplaats een abattoir geopend en

een peperwasscherij opgericht; het daar verwerkte product werd te Amsterdam ter markt gebracht.

Ten einde met een enkel voorbeeld aan te toonen tot op welke hoogte het handelsverkeer was gekomen, moge dienen het cijfer van de invoer van manufacturen te Oelëë-Lheuë, dat, wat de waarde betreft, in 1904 bedroeg *f* 162.175 en in 1908 gestegen was tot *f* 438.952.

Het tijdperk van Van Daalen (1905—1908) kenmerkt zich ook weer door een sterke uitbreiding van 't wegennet, dat de uitoefening van 't nieuw gevestigde gezag moest vergemakkelijken, doch uiteraard tevens de economische ontwikkeling bevorderde. In verband met de sterke uitbreiding van het aantal wegen stond de bouw van een aantal bruggen over rivieren en kreeken. Onder uiterst moeilijke omstandigheden is onder Van Daalen een kunstwerk tot stand gebracht als de brug over de Peusanganrivier bij Teupen Blang Manè.

Nauw verband met deze verkeerspolitiek hield de regeling en de verlaging van de zware uitvoerheffingen op peper. Ook werd aandacht geschonken aan de verhooging der productie van land- en tuinbouw.

Een aantal Soendaneezen werd ontboden, teneinde de Javaansche wijze van diepere grondbewerking met Hindostan-ploegen en de Javaansche wijze van padi-aanplant te demonstreeren. Ook beproefde men de invoering van tweede gewassen, terwijl op groote schaal het uit de Minahassa ingevoerde krachtige djagoengzaad aan de bevolking werd verschaft.

In de Gajo-landen werd de daar nog onbekende aardappel geïntroduceerd. De tuinbouw werd bevorderd door het verstrekken van renteloze voorschotten uit het wegenfonds voor de aanleg of uitbreiding van peper- en klappertuinen, waardoor tevens getracht werd de bevolking te verlossen uit de handen van de woekeraars, die door het verstrekken

van voorschotten het gewas ver beneden de waarde opkochten.

De aanplant van *Ficus elastica* werd bevorderd door duizenden jonge plantjes onder de bevolking te verspreiden.

In 1907 werd de introductie van de Europeesche landbouw beproefd; er werd n.l. een aantal concessies voor landbouw verleend tot een gezamenlijke uitgestrektheid van ongeveer 16.700 ha.

In de tweede plaats werd de visscherij gesteund. Verschillende malen werd op groote schaal plantvisch (Goeramé en andere goede vischsoorten) aan de bevolking uitgedeeld, teneinde de teelt van zoetwatervis aan te moedigen. Voorschotten werden verleend ter ontwikkeling van de zeevischvangst en voor de aanleg van vischvijvers en zoutpannen.

Ter bevestiging van deze maatregelen en in aansluiting aan de aanvankelijk uit het wegenfonds verschaft voorschotten werd de eerste stap gedaan tot het regelen van het volkscredietwezen door de oprichting van de Groot-Atjèhsche Afdeelingsbank, ten doel hebbende de bestrijding van de woeker en het verleen van landbouw-, nijverheids- en handelscredieten. Ook het onderwijs werd tijdens Van Daalen niet vergeten.¹⁾

Onder het bestuur van Swart (1908—1918) werden „de zwaarden tot ploegscharen omgesmeed”; de pacificatie van Atjèh en Onderhoorigheden is onder zijn bewind met succes voortgezet. Een door een jarenlange oorlog geteisterd land moest opnieuw tot ontwikkeling worden gebracht, een door diezelfde oorlog geestelijk en materieel achteruitgegane bevolking moest worden opgeheven en met ons ingrijpen worden verzoend!

Voor die taak stond Swart, toen hij in 1908 het bestuur aanvaardde. Dat hij die taak heeft volbracht, dat hij in zijn poging is geslaagd, dat hij land en volk inderdaad naar boven heeft gebracht, dit alles is te danken aan het feit, dat hij èn

¹⁾ Zie JOH. LANGHOUT: „VIJFTIG JAREN ECONOMISCHE STAATKUNDE IN ATJÈH”.

land èn volk liefhad. Negentien jaren achtereen heeft hij onder de Atjèhers gewoond en gewerkt! Tien jaren achtereen heeft hij land en volk bestuurd!

Alles wat de volkswelvaart kon ten goede komen werd krachtig door hem bevorderd en hij streefde er steeds naar, het hoofden en bevolking bij te brengen, dat zij, die zich weer rustig aan het landbouwbedrijf of aan eenige cultuur wilden wijden, op zijn hulp en steun konden rekenen. Veel werk werd er door hem van gemaakt, het vertrouwen der hoofden te winnen. Een ander middel om vooral de kleine man meer en meer vertrouwen te doen krijgen in onze bestuursbemoeyenis zag hij in het verstrekken van snel en goedkoop recht.

In onderwerping gekomen verzetslieden, die zulks noodig hadden, werden aan de noodige middelen geholpen om zich een behoorlijk bestaan te verschaffen. Dit geschiedde door de verstrekking van rentelooze voorschotten. Het gevolg van al deze maatregelen was, dat er sedert 1913 in Atjèh een tot dusverre nimmer gekende rust ging heerschen. Een rust, die in de aller-eerste plaats handel en nijverheid is ten goede gekomen. Zoowel de invoer als de uitvoer waren belangrijk toegenomen. Naast de hiergenoemde maatregelen meende Gouverneur Swart, dat het opvoeren der volksontwikkeling door volksonderwijs een eerste plaats moest innemen. Maar het onderwijs moest op de praktijk van het leven gericht zijn, zoowel voor de jongens, als voor de meisjes. Voor 't meisje moest dit gevonden worden door aan handwerk en huishoudonderwijs een belangrijke plaats te doen innemen, voor de jongen door hem, naast het schoolonderwijs op de school ook landbouwonderwijs te doen geven, opdat hij voor het landbouwbedrijf behouden blijve.

Naast de groote zorg voor het volksonderwijs, werd alle aandacht besteed aan de opvoeding en onderwijs der hoofden-zonen. Bedroeg bij het optreden van Gouverneur Swart het

aantal volksscholen in het Gewest vijf met ongeveer 300 leerlingen, zoo was dit in 1911 geklommen tot 125 met 6000 leerlingen. Vermeld dient nog te worden de opening van een ambachtsschool te Koeta Radja in 1916, ten einde te voorzien in de bestaande behoefte aan timmerlieden.

Ook werd alles gedaan wat met de beschikbare middelen mogelijk was ter bevordering van de volksgezondheid: de in het gewest vrijwel onverzorgd rondloopende leprozen werden op verschillende geïsoleerde plaatsen in koloniën vereenigd.

Daar de bevolking steeds veel te lijden heeft gehad van pokkenepidemieën, werd alles gedaan om door vaccinatie de voortdurende pokkenepidemieën te doen verminderen. Toen in 1915 en 1916 een pokkenepidemie uitbrak, werd de vaccinatie allerwege krachtig doorgevoerd, zoodat thans het grootste gedeelte der bevolking gevaccineerd is.

Door de bemoeienis van het bestuur met de veestapel nam deze weer dusdanig toe, dat van Groot-Atjèh en de Noordkust duizenden runderen naar Sumatra's Oostkust konden uitgevoerd worden.

Dit alles zou nog te vermeerderen zijn met het vermelden van tal van andere maatregelen, genomen met het oog op de pacificatie of het tot economische bloei brengen van het Gewest. De schrijver moet echter volstaan met het verwijzen naar de reeds eerder genoemde werken.

Als illustratie worde hier aangehaald wat een outsider, de heer N. VAN ZALINGE, in een rapport aan de directie van de K. P. M. te Amsterdam over de toestand van Atjèh in 1922 vermeldde.

„Ik had,” zoo schrijft de heer Van Zalinge, „het genoegen te Sabang te ontmoeten den assistent-resident ter beschikking, den heer Caron, die naar Oelèë Lheuë reisde en veel belangrijks van het gewest wist mede te deelen.

De pacificatie van Atjèh kan als geëindigd worden beschouwd en men is dientengevolge op Atjèh niet minder veilig dan overal elders in Indië. De

bevolking legt zich steeds meer en meer op den rijstbouw toe met zulke goede resultaten, dat de invoer van rijst tot een minimum is beperkt. Men is zelfs thans reeds in staat de nog in Atjèh gelegerde troepen (ongeveer 4000 man) te voeden met de rijst, die van de bevolking wordt gekocht. De overal in het land opgerichte gouvernementsscholen worden goed bezocht en dit geeft aanleiding te verwachten, dat hetgeen er bij de Atjèhsche bevolking nog aan haat jegens den Hollander zou mogen sluimeren, bij een volgende generatie geheel verdwenen zal zijn.

Bij onzen tocht door Atjèh bleek bovendien welk een buitengewoon rijken veestapel de bevolking thans bezit, terwijl het den reiziger, die de Atjèhtram volgt, moet opvallen, hoe overal de landen worden bewerkt, ook in die streken waar vroeger door den oorlog alles woest en verlaten was.

De peper wordt minder aangeplant. De teruggang van dit vroegere uitvoerartikel bij uitnemendheid vindt zijn oorzaak in den belangrijk gedaalden prijs aan den Overwal en op de wereldmarkt. Meer werk wordt nu gemaakt van den aanplant der pinangnoten, waardoor de uitvoer van dit product gaandeweg vermeerderd.

Van de „malaise” wordt in dit land thans weinig meer gemerkt, hetgeen trouwens blijkt uit den in- en uitvoer, die alleen verminderde door de verdwijning van het rijsttekort, doch wat betreft den uitvoer, omhoog ging. In het zuiden van Atjèh bestaan tal van rubberondernemingen, die alle via Langsar of over nog zuidelijker gelegen havens, in Oost-Sumatra gelegen, afschepen.

De in- en uitvoer van Oelëë Lheuë wordt geleidelijk minder, omdat de handel zich heeft verplaatst naar andere havens. De afscheep van pinangnoten en copra van Lhō Seumawè moge over het jaar 1922 geen vermeerdering getoond hebben, in de toekomst zal zij grooter worden, daar steeds meer klapper- en pinangboomen worden aangeplant.

De handel gaat zich steeds meer verplaatsen naar Langsar, het centrum van cultuurondernemingen, die zich zoowel naar het noorden als naar het westen en het zuiden uitstrekken. Het aantal ondernemingen is momenteel twintig, waarvan 12 uitsluitend rubber produceeren, 7 oliepalmen en rubber aanplanten en één onderneming cocospalmen cultiveert. Komen de nu nog gedeeltelijk in ontginning zijnde ondernemingen alle tot volle productie, dan wordt Langsar binnenkort een afscheepplaats van beteekenis.

Vele der ondernemingen werken momenteel met te weinig personeel en men ziet dan ook verscheidene tuinen ongewied, zoodat gras en onkruid welig tusschen de hevea opschiet.

Andere ondernemingen planten mimosa tusschen de boomen, waardoor het wieden onnoodig geworden is, wijl het onkruid verstikt en de mimosa geen kwaad schijnt te doen aan den groei der hevea. Mocht in de praktijk blijken, dat de mimosa overal het onkruid tegenhoudt en den groei der boomen niet schaadt dan beteekent dit een enorme besparing en een economisch voorbeeld van beteekenis voor de rubbercultuur.”

Tot zoover het „Reisrapport” van de directeur der K. P. M.

Ten slotte volg hieronder nog een staatje met betrekking tot de uitvoer, overgenomen uit Prof. Dr. H. BLINK: „OPKOMST EN ONTWIKKELING VAN SUMATRA ALS ECONOMISCH-GEOGRAPHISCH GEBIED”.

UITVOERPRODUCTEN VAN ATJÈH, MET UITZONDERING VAN DE VRIJHAVEN SABANG.

Totaal in duizendtallen guldens	7.714
Specificatie:	
Kerosine	27
Benzine en gazoline	14
Boomschors (koelit-bakau en -tengar)	320
Caoutchouc, ruwe of fabriekmatig bereide	535
Copra	1.413
Damar	32
Foelie	14
Hout, scheepsbouw- en timmerhout	184
Ivoor	22
Kamfer, ruwe	53
Muscaatnoten	37
Nagelen	15
Olie, aetherische (andere dan citronella- of kajapoeti- olie)	27
Olie, vette klapperolie en plantenolie	743
Patchoulibladeren (nilam- of dilembladeren)	223
Peper (staartpeper, witte en zwarte peper)	1.393
Pinangnoten	2.238
Rotting	22
Kapok	177

BIJLAGE I.

EENIGE GEGEVENS BETREFFENDE DE VERLIEZEN GELEDEN IN DE ATJÈH-OORLOG.

Verliezen door het Ned.-Ind. leger geleden:			
Jaren 1873—1914	gewond 13011	hiervan overleden 793	gesneuvelde 1216
totaal aantal dooden 2009			
De door de vijand in onze handen achtergelaten verliezen:			
Jaren 1899—1914 ¹⁾	gevangenen 5719		gesneuvelde 23198

¹⁾ Het aantal gesneuvelde en gevangenen genomen Atjèhers in de jaren tusschen 1873 en 1899 is niet bekend.

BIJLAGE II.

DE „KORTE VERKLARING”.

Zooals algemeen bekend is, heeft Van Heutsz de z.g. „**Korte Verklaring**” ingevoerd. Hieronder volgt een voorbeeld van zoo'n „Korte Verklaring”.

„Ik ondergeteekende, bestuurder van verklaar:

1e. dat het landschap een gedeelte uitmaakt van Nederlandsch-Indië en derhalve staat onder de heerschappij van Nederland; dat ik mitsdien steeds getrouw zal zijn aan Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden en aan Z. E. den Gouverneur-Generaal als Hoogstderzelver vertegenwoordiger, uit wiens handen ik het bestuur over aanvaard;

2e. dat ik mij in geenerlei staatkundige aanrakingen zal stellen met vreemde mogendheden, zullende de vijanden van Nederland ook mijne vijanden, de vrienden van Nederland ook mijne vrienden zijn;

3e. dat ik zal nakomen en handhaven alle regelingen, die met betrekking tot door of namens de Koningin der Nederlanden, dan wel den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië of Diens vertegenwoordiger zijn of zullen toepasselijk worden verklaard, en dat ik in het algemeen alle bevelen zal opvolgen, die mij door of namens den Gouverneur-Generaal of diens vertegenwoordiger zijn of zullen worden gegeven.”

Dr. C. TE LINTUM zegt op p. 42 van zijn „**NEDERLAND EN DE INDIËN**”:

„Wie deze verklaring geteekend had, was niets anders meer dan een onderdaan der Nederlandsche regeering; de bevelen in 't bijzonder leverden hem geheel over aan de willekeur van de autoriteiten in Den Haag en Batavia. Intusschen is de Regeering zelf zoo verstandig geweest, om die willekeur eenigszins te beperken, in den geest van een „verlicht despotisme”.”

In 1914 werd daarvoor een „**Zelfbestuurs-ordonnantie**” opgesteld (in verband met de wereldoorlog, pas 1 April 1920 ingevoerd). Daarbij zijn alle zelfbestuurs-aangelegenheden gesteld

onder de Afdeling „Bestuurszaken der Buitengewesten” te Batavia.

Verder is er aangegeven, welke eerbewijzen de residenten of gouverneurs van de zelfbestuurders kunnen verlangen — voorschriften omtrent de inrichting der „landschapskassen”, de voornaamste middelen voor opvoeding tot werkelijk zelfbestuur.

Voor de concessies tot opsporing of exploitatie zijn geen speciale voorwaarden vermeld, **waaruit blijkt, dat de financiële voordeelen der economische ontwikkeling allereerst de zelfbestuurder ten goede komen; hij blijft eigenaar van alle grond naar Oostersch recht en kan zich laten betalen voor het afstaan daarvan aan ondernemers.**

Hij kan bepaalde steun krijgen voor ziekenhuizen en voor volksonderwijs, ja zelfs voorschotten voor de aankoop van een automobiel of een passende woning.

.....

.....

A. J. EIJKMAN en Dr. F. W. STAPEL

LEERBOEK DER GESCHIEDENIS VAN NEDERLANDSCH OOST-INDIË

ZESDE DRUK, opnieuw bewerkt door Dr. F. W. STAPEL

Met 11 kaartjes

Prijs, ingenaaid f 2,50, gebonden f 2,75

Wat Beekman is voor de Indiese aardrijkskunde dat zijn de schrijvers van dit mooie boek voor de Indiese geschiedenis.

H. S. L. in *De School v. Ned. O.-I.*

Dr. A. J. VAN DER MEULEN en M. TEN BOUWHUYS

PLATEN-ATLAS VOOR DE VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS

TEN DIENSTE VAN HET GYMNASIAAL EN MIDDELBAAR
ONDERWIJS, KWEEKSCHOLEN EN NORMAALLESSEN

VIJFDE DRUK, BEZORGD DOOR

Dr. N. B. TENHAEFF

Rector van het Vrijzinnig-Christelijk Lyceum te 's-Gravenhage

Prijs, gebonden f 4,50

Een prachtwerk! Uitvoering onberispelijk. Keus der platen en de bijschriften 't is alles uitstekend. *Correspondentieblad voor Mulo.*

De technische uitvoering is boven alle lof verheven. Zelden zagen we een mooiere kleurenreproductie van een bladzijde monnikenschrift (met een keurig miniatuur), als in deze atlas. Sommige van de platen van 17e eeuwse kunst zijn ware juweeltjes. En de rest op zwaar kunstdrukpapier is zonder uitzondering goed geslaagd. Een uitgave, waarmee bewerkers en uitgever alle sukses verdienen! *De School (O.-I.)*

J. W. DE JONGH en H. WAGENVOORT
SCHOOLPLATEN
 VOOR DE VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS

Naar oorspronkelijke aquarellen van J. Hoynck van Papendrecht, Gerard van Hove, J. H. Isings, C. Jetses, W. C. Staring, N. van der Waaij, G. Westerman en J. J. R. de Wetstein Pfister

(Grootte 83 bij 111 cm)

1. De Romeinen in ons land. (Een nederzetting bij een vesting). 2. Ludger predikt in de Groninger Gouwen, 785. 3. Aan het hof van Karel den Grooten. 4. De Noormannen voor Dorestad. 5. Ter Kruisvaart. 6. Floris V door de edelen gevangen genomen. 7. Belegering van een kasteel. (Het Huis te Voorst, 1362). 8. In een middeleeuwsch klooster. 9. Een stad in de Middeleeuwen. 10. Luther op den Rijksdag te Worms, 1521. 11. Karel V doet afstand van de regering. 12. Een hagepreek buiten Utrecht, Augustus 1566. 13. De Prins trekt over de Maas, 1568. 14. Op de reede van Bantam, 1598. 15. Een vergadering van de Nationale Synode te Dordrecht, 1619. 16. Een zomermiddag met den Muiderkring. 17. 's-Hertogenbosch door Frederik Hendrik belegerd, 1629.	18. Ter Walvischvaart. 19. Op den Dam, omstreeks 1665. 20. Krijgsraad vóór den Vierdaagschen zeeslag, 1665. 21. Tocht naar Chattam, 1667. 22. Het Haagsche Voorhout in de 17e eeuw. 23. Aan de Hollandische Waterlinie, 1672. 24. Czaar Peter de Grootte bezoekt een buitenplaats aan de Vecht, 1717. (Gezicht op het huis en de rivier). 25. Czaar Peter de Grootte bezoekt een buitenplaats aan de Vecht, 1717. (Gezicht op den tuin en de waterwerken). 26. De aanhouding aan de Goejanverwellesluis, 1787. 27. Hollandische Infanterie bij de bruggen over de Berezina, 1812. 28. De Prins van Oranje aan het hoofd van de Nationale Militie bij Quatre-Bras, 16 Juni 1815. 29. Voor honderd jaar. 30. Stadsleven tegen het midden der 19e eeuw.

Prijs per plaat, met geïllustreerde toelichting, geplakt op zwaar carton, met aluminium hoeken, f 4,90
 gevoerd met papier, met afneembare stokken (systeem Keiser) - 5,75
 Geïllustreerde toelichting afzonderlijk - 0,45

„Een stad in de Middeleeuwen”. Een mooie plaat, die een beeld geeft van de stad en het stadsleven in het eind der 15de eeuw. 't Is geen historisch juiste plaat, daar ze niet een deel van een bepaalde stad geeft, ze is slechts fantasiebeeld, maar toch is ze weer wel historisch juist, omdat de auteurs hun fantasiebeeld hebben opgebouwd uit fragmenten, zooals verschillende steden hun die aanboden. 't Doel: veel opmerkelijks uit dien tijd op één plaat te vereenigen is daardoor uitstekend bereikt.
Het Schoolblad.

„Voor honderd jaar”. Een heel mooie plaat. Ieder onderdeelje heeft iets typisch midden-19e eeuwsch. De handleiding bevat veel wetenswaardigs. Een mooi stuk werk. En goed uitgevoerd ook.
Chr. Volksonderwijs.